

АЛЕКСАНДАР ЈУГОВИЋ ★ ЉУБОМИР ПЕЈАКОВИЋ ★ ИВАНА СТЕВАНОВИЋ

Место за мене

ДЕЦА НА ХРАНИТЕЉСТВУ
У СРБИЈИ

Центар за права детета

Република Србија
МИНИСТАРСТВО РАДА, ЗАПОШЉАВАЊА
И СОЦИЈАЛНЕ ПОЛИТИКЕ

Републички завод
за социјалну заштиту

Александар
Југовић

Љубомир
Пејаковић

Ивана
Стевановић

МЕСТО ЗА МЕНЕ

Деца на хранитељству у Србији

МЕСТО ЗА МЕНЕ

Деца на хранитељству у Србији

Издавач

Центар за права детета
Београд, Скендер-бегова 20/12
011 33 44 170
www.cpd.org.rs
office@cpd.org.rs

За издавача

Др Ивана Стевановић

Уредница

Др Ивана Стевановић

Аутори

Проф. др Александар Југовић
Љубомир Пејаковић
Др Ивана Стевановић

Рецензенти

Проф. др Иван Видановић
Проф. др Ана Гавриловић
Проф. др Зоран Илић

Приредила

Слађана Радловић

Лектура/коректура

Тања Божићевић

Дизајн

Растко Тохол

Штампа

Игам, Београд

Тираж 300

ISBN 978-86-83109-59-3

Штампано 2013. године

Сви појмови који су у тексту употребљени у мушком граматичком роду обухватају мушки и женски род лица на која се односе.

Публикација је настала у оквиру пројекта „Место за мене“ који је Центар за права детета реализовао уз финансијску подршку Министарства рада, запошљавања и социјалне политике Републике Србије.

Садржај ове публикације је искључиво одговорност аутора и не представља нужно ставове Министарства рада, запошљавања и социјалне политике Републике Србије.

Република Србија
МИНИСТАРСТВО РАДА, ЗАПОШЉАВАЊА
И СОЦИЈАЛНЕ ПОЛИТИКЕ

Садржај

Уводна реч	5
I ХРАНИТЕЉСТВО — ЈЕДНА ХУМАНА МИСИЈА.	7
II ХРАНИТЕЉСТВО У СРБИЈИ У ВРЕМЕНУ ДРУШТВЕНЕ ТРАНЗИЦИЈЕ И РЕФОРМЕ СИСТЕМА СОЦИЈАЛНЕ ЗАШТИТЕ	13
III НОРМАТИВНИ ОКВИРИ ХРАНИТЕЉСТВА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ	17
IV КАРАКТЕРИСТИКЕ ИСТРАЖИВАЊА ДЕЦЕ НА ХРАНИТЕЉСТВУ	29
V ПРОБЛЕМИ У ПОНАШАЊУ И ФУНКЦИОНИСАЊУ ДЕЦЕ НА ХРАНИТЕЉСТВУ	33
V.1. Основна социјално-демографска и здравствена обележја деце	34
V.2. Карактеристике хранитељске заштите деце	37
V.3. Проблеми у понашању и социјалне недаће деце пре смештаја у хранитељске породице — сазнања стручњака.	40
V.4. Актуелни проблеми у понашању и функционисању деце на хранитељству — виђење хранитеља.	49
V.4.1. Проблеми у психосоматском функционисању	51
V.4.2. Проблеми у психолошком функционисању	52
V.4.3. Проблеми у социјалном понашању и функционисању	55
VI ХРАНИТЕЉСТВО „ОЧИМА” ДЕЦЕ	65
VI.1. Социјално-демографска обележја деце у узорку.	67
VI.2. Искуства деце из хранитељских породица.	69
VI.3. Контакт деце са биолошком породицом и сродницима	85

VI.4. Сусрети са стручњацима из центра за породични смештај и усвојење и центра за социјални рад.	86
VII ХРАНИТЕЉСТВО КРОЗ ИСКУСТВА ХРАНИТЕЉА	89
VII.1. Место становања и образовни статус хранитеља.	90
VII.2. Године искуства у хранитељству и контрола дечјег депарца.	91
VII.3. Ставови хранитеља према врсти подршке процесу хранитељства	93
VII.4. Однос са стручним радницима центра за породични смештај и усвојење и центра за социјални рад	96
VIII СТАТИСТИЧКИ ПРЕГЛЕД РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА	99
IX ПРЕПОРУКЕ.	109
ПРИЛОЗИ	
Прилог 1: Упитник 1 — стручни радници и хранитељи	115
Прилог 2: Упитник 2 — деца.	131
Прилог 3: Упитник 3 — хранитељи	137
Прилог 4: Центри за породични смештај и усвојење у Србији	141
Литература	145
Изводи из рецензија.	147
О ауторима	149

Уводна реч

Монографија „Место за мене — деца на хранитељству у Србији” представља резултат истраживања које је Центар за права детета спровео у сарадњи са Републичким заводом за социјалну заштиту, а уз подршку Министарства рада, запошљавања и социјалне политике у оквиру истоменог пројекта. Као организацију која је значајан допринос дала унапређењу система малолетничког правосуђа у Србији и активно учествовала у реформским процесима система социјалне заштите посебно нас је заинтересовало питање повезаности ова два система. Тачније, положај деце са проблемима у функционисању на хранитељском смештају и унапређење ове специфичне услуге социјалне заштите с аспекта могућности примене једне посебне кривичне санкције — појачан надзор у другој породици.

Како бисмо дошли до одговора какво је тренутно стање и спознали изазове са којима се суочавају професионалци, хранитељи, али и сама деца на хранитељству, спроведено је истраживање чији су резултати пред Вама. Добијени резултати послужили су и као основ за формулисање конкретних препорука у циљу побољшања положаја (што потпуније остварености и заштите права) детета са проблемима у функционисању на хранитељском смештају и даљег унапређења хранитељства у Србији.

Истраживање је спроведено у периоду од јула до децембра 2013. године и обухватило је испитивање одређеног броја хранитеља и деце попуњавањем упитника уз помоћ анкетара, као и попуњавање упитника од стране саветника у свим Центрима за породични смештај и усвојење у Србији — Београд, Милошевац, Ниш, Крагујевац и Ћуприја.

Захваљујемо се, пре свега, свој деци која су имала стрпљења да попуњавају упитник и да нам на такав начин изнесу своја осећања, мисли и изазове са којима се суочавају. Изражавамо дубоку захвалност хранитељима који су били спремни да отворено говоре о изазовима и дилемама своје хумане мисије.

Захваљујемо се свим директорима центара за породични смештај и усвојење на снажној организационој подршци, као и свим саветницима на спремности да посвете део свог драгоценог времена попуњавању упитника, а посебно госпођи Добрили Грујић и њеним сарадницама и на издвојеном времену у фази израде упитника и дефинисања истраживачких варијабли и индикатора. Такође, у коначном обликовању упитника ауторима су значајно консултантски помогли Божидар Дакић, директор Републичког завода за социјалну заштиту и чланови истраживачког тима Републичког завода за социјалну заштиту, за шта смо им веома захвални.

Захвалност дугујемо сарадницама које су спровеле интервјуе на терену: Мирјани Огњановић, Иви Бранковић, Јелени Пешић, Владици Авалић и Слађани Митровић без чије посвећености, отворености и срдачности сигурно не бисмо добили овакве одговоре испитаника.

Захваљујемо се дечјем психологу Смиљани Грујић из канцеларије УНИЦЕФ-а за Србију која је ауторима пружила драгоцену помоћ у коначној формулацији и „финим филтрирањима” питања која су ушла у коначну верзију упитника.

Аутори се посебно захваљују координаторки пројекта, правници Центра за права детета, Слађани Радуловић, за сву људскост, бригу, професионализам, систематичност и комуникативност коју је показала током целог процеса истраживања, писања и публиковања студије.

И коначно, захваљујемо се и рецензентима ове научне монографске студије, проф. др Ивану Видановићу, проф. др Ани Гавриловић и проф. др Зорану Илићу, на несебичној подршци коју су нам пружили током рада, као и на њиховим позитивним оценама о овој монографији.

У Београду, 12.12.2013. године

Аутори

I

ХРАНИТЕЉСТВО — ЈЕДНА ХУМАНА МИСИЈА

Породични смештај или хранитељство јесте хумана мисија друштвене заједнице и посебно хуманих људи — хранитеља, путем које се обезбеђују нега, заштита, васпитање, образовање и услови за оптималан развој оне деце која не могу, из различитих разлога, да живе са својим природним родитељима. То су деца која немају живе родитеље или чији су родитељи непознати (нестали) или чији родитељи привремено/трајно не извршавају родитељска права и дужности. Хранитељство је облик заштите и деце која имају родитељско старање, али која имају сметње у психофизичком развоју или поремећаје понашања и привремено не могу да живе са својим родитељима. Осим тога, хранитељство обухвата и припрему детета за повратак родитељима или други стални животни аранжман, као и припрему младог човека за самостални живот (Миловановић, Крговић, 1998).

Породични смештај је организовани облик социјалне и породично-правне заштите деце без родитељског старања у виду њиховог поверавања на „бригу, старање и васпитање другој, посебно одабраној, мотивисаној и припремљеној породици, уз новчану накнаду. Уобичајен назив за ове породице је — хранитељска породица” (Видановић, 2006: 301). Детету које је на хранитељству обезбеђује се адекватан облик хранитељства и погодна хранитељска породица у складу са његовим специфичним потребама. Заснивањем хранитељства успоставља се однос између детета и хранитеља који одговара односу дете–родитељ.

Базична вредносна основа на којој се успоставља хранитељство јесте најбољи интерес детета. Хранитељство је у најбољем интересу детета уколико (Правилник о хранитељству, 2008): 1) представља одговор на потребе детета за безбедношћу, физичким, здравственим, емоционалним и социјалним развојем, васпитањем и образовањем; 2) обезбеђује трајност односа и веза са породицом порекла и другим особама важним за дете; 3) у највећој могућој мери обезбеђује услове за превладавање застоја у развоју и оптималан развој детета.

Породични смештај или хранитељство јесте привремени смештај. Трајање хранитељства је ограничено и зависи од времена трајања проблема због којег је дете смештено у хранитељску породицу. Током трајања хранитељства увек се мора мислити на могући повратак детета у своју природну породицу уколико се за то стекну услови. Хранитељска породица је детету замена за природну или биолошку породицу. Она треба детету да пружи осећања сигурности и љубави, као и емоционалну и социјалну подршку. Деци која су остала без родитељске бриге и доживела различите губитке или су била изложена занемаривању, најпре је потребно повратити поверење у одрасле људе, да би она уопште могла да успоставе блискост и емотивну везу са хранитељем, а онда и са другим људима (Хацковић, Текић, Грујић, Иванишевић, 2009).

Значајан број деце кроз хранитељство стиче и другачије и позитивно породично искуство у односу на трауматична искуства из биолошке породице. Хранитељска породица може модификовати и променити негативна социјална и емоционална искуства из дететове прошлости и стимулирати његов психосоцијални развој. Смештај у хранитељску породицу не треба да значи прекид породичног континуитета. Дете треба да одржава контакт са својом природном породицом, ако и када год је то могуће. Хранитељска породица, уз помоћ стручних служби социјалне заштите, треба да буде и „мост” ка повезивању деце са социјалном заједницом.

Неки аутори с правом овакав вид заштите називају и као „родитељство плус” (Видановић, Колар, 2008).

Хранитељство је сложена улога јер захтева знања и вештина за одгајање деце која су у раној доби доживела различите социјалне недаће и „психичке ране”. Ова деца, због великог броја промена у животу, имају угрожено осећање идентитета. Таквој деци могу недостајати љубав, топлина, сигурност или се она могу тешко везивати за друге људе, како не би поново била повређена (Хаџовић, Текић, Грујић, Иванишевић, 2009).

Због тога, одговор на питање да ли нека породица испуњава могућности да постане хранитељска, процењује се применом различитих метода и вештина социјалног рада. Процена хранитеља обухвата више различитих димензија као што су:

- ▶ процена испуњености законских услова (држављанство, пребивалиште, пословна способност);
- ▶ процена здравствених услова;
- ▶ процена материјалних услова;
- ▶ процена стамбених услова;
- ▶ процена личних својстава и компетенција хранитеља стечених кроз припрему и обуку за хранитељство;
- ▶ процена родитељских знања и вештина;
- ▶ процена мотивације за хранитељство;
- ▶ процена облика хранитељства;
- ▶ процена успешности обављања хранитељске улоге (евалуација).

Облици хранитељства могу се поделити према више критеријума, као што су следећи (Видановић, Колар, 2008).

Хранитељство према дужини трајања породичног смештаја:

- ▶ дугорочни породични смештај — за децу која у дужем временском периоду немају услова за повратак у природну породицу или за примену неког другог облика заштите;
- ▶ краткорочни породични смештај — до разрешења кризне ситуације у породици и повратка детета у природну породицу или примене другог облика заштите;
- ▶ повремени породични смештај — за децу која су смештена у институције као могућност стицања породичног искуства и припреме за самосталан живот;

Хранитељство према специфичним потребама деце:

- ▶ специјализовани породични смештај — специјализовани смештај за децу са сметњама у развоју, злостављану и васпитно занемарену децу;
- ▶ ургентни породични смештај — за децу која се налазе у непосредној опасности због губитка родитеља, напуштања, занемаривања и злостављања, болести родитеља, итд.;

Хранитељство према сродничким везама:

- ▶ сроднички породични смештај — смештај деце у сродничке породице;
- ▶ класичан породични смештај — смештај деце у несродничке породице;

Хранитељство према радно-правном статусу хранитеља:

- ▶ професионализовано хранитељство — хранитељ засновао радни однос у установи социјалне заштите или остварио право на пензијски стаж;
- ▶ непрофесионализовано хранитељство — хранитељ за свој рад добија накнаду без заснивања радног односа;

Хранитељство према начину и извору финансирања:

- ▶ храњеништво — породични смештај без накнаде;
- ▶ организовани породични смештај — накнада се обезбеђује из буџета.

Хранитељство има велику предност у односу на домски смештај деце без родитељског старања или деце са сметњама у развоју и понашању, због околности да се оно одвија у природном окружењу што потенцијално може имати позитиван ефекат за психосоцијални развој детета. Ипак, и поред ове чињенице постоје и различити ризици хранитељства као што су (Селимовић, 2008): емотивна повређеност детета и/или породице; неусклађеност детета и хранитељске породице; раскидање веза између детета и природне породице; ривалство или нетрпељивост између хранитељске и дететове биолошке породице.

Нарочито су важни ризици који потичу из неусклађености детета и хранитељске породице који могу имати узроке у немогућности хранитељске породице да одговори на потребе детета, одбијању деце хранитеља да прихвате дете на смештају, великим или нереалистичним очекивањима хранитељске породице од детета на смештају, презаштићивању детета или дететовом прејаком везивању за хранитеља, поремећеним односима у породици хранитеља (свађе, физичко насиље, итд.).

Осим тога ризици хранитељства потичу из околности као што су све сложенији узроци одсуства родитељског старања, раст и тежина породичних дисфункционалности и болести зависности код природних родитеља. Све је више и деце са развојним и здравственим проблемима која се измештају из биолошких породица што захтева посебна знања за задовољавање њихових потреба (Хаџовић, Текић, Грујић, Иванишевић, 2009).

И зато је хранитељство и изазов хуманости за једно друштво, али и пут људске љубави...

II

ХРАНИТЕЉСТВО У СРБИЈИ У ВРЕМЕНУ ДРУШТВЕНЕ ТРАНЗИЦИЈЕ И РЕФОРМЕ СИСТЕМА СОЦИЈАЛНЕ ЗАШТИТЕ

Процес друштвене транзиције у нашој земљи, од политичких промена 2000. године, „донео” је и реформу целокупног система социјалне заштите. Процес је покренут током 2002/2003. године кроз неколико реформских пројеката од којих је већина била усмерена на онај део социјалне заштите који се односио на децу: трансформацију институција за смештај деце без родитељског старања, развој услуга социјалне заштите у локалним заједницама, унапређење хранитељства и усвојења. Посебан допринос реформи овог дела социјалне заштите који се односи на децу дао је реформски пројекат развоја хранитељства и усвојења. Вероватно да је томе допринела и дугогодишња традиција хранитељства која датира од првих деценија прошлог века.

У периоду од 2001. године дефинисани су путеви даљег развоја хранитељства, потребе и стратегија унапређивања хранитељства. Бројне активности које су реализоване у овом периоду допринеле су значајним постигнућима. Битно је повећан број деце на хранитељству и број хранитељских породица. Кроз разне програме обуке ојачане су компетенције хранитеља, али и стручних радника центара за социјални рад. Ова постигнућа су

значајно убрзала процес деинституционализације установа за смештај деце без родитељског старања јер је хранитељство било најзначајнији пут изласка деце без родитељског старања из домова. Значајан подстицај реформи система социјалне заштите донело је и усвајање Стратегије развоја социјалне заштите (2005. г.), а посебно усвајање Закона о социјалној заштити (2011. г.) у коме су уграђени механизми и стандарди усаглашени са међународним нормама и достигнућима научних дисциплина које се баве развојем деце.

Неколико квантитативних показатеља ће можда најбоље илустровати темпо којим се развијало хранитељство. На почетку реформе 2003. године око 1800 деце је било смештено у око 1200 породица, четири године касније — 2007. године — број хранитељских породица био је око 2750, а у њима је било смештено око 3800 деце, да би тај број 2013. године порастао на преко 4300 хранитељских породица и преко 5500 смештене деце. Паралелно са развојем хранитељства текао је процес деинституционализације, па је број деце без родитељског старања смештене у институцијама смањен са око 2000 у 2002. години на око 800 у 2007. години, односно на око 650 у 2013. години.

Свесни чињенице да се у протеклом периоду значајно повећао број хранитељских породица, као и број деце у њима, Министарство рада, запошљавања и социјалне политике је препознало потребу за јачом подршком овој деци и породицама и почело је са оснивањем центара за породични смештај и усвојење. Први овакав центар основан је у Београду 2008. године, а 2011. године отворени су центри у Крагујевцу, Ђуприји и Нишу. Министарство је проценило да је оснивање оваквих центара неопходно јер се наглим порастом броја деце на хранитељству повећала потреба за већом подршком и контролом услова у којима деца живе, а центри за социјални рад са недовољним бројем радника нису могли да адекватно врше ове послове. Са кадровима који су радили у домовима и ангажовањем једног

броја радника из центара за социјални рад омогућено је отварање центара за породични смештај и усвојење који поред послова подршке и контроле услова, обављају и процену потенцијалних хранитеља и њихову обуку. Све ове активности довеле су до стварање мреже хранитеља на целој територији Србије, за разлику од претходног стања када је хранитељство било сконцентрисано на територији неких десетак општина и већим делом на сеоском подручју.

Деца без родитељског старања са својим специфичним потребама и повећање њиховог броја на хранитељству захтевали су нове приступе у процени капацитета хранитеља и подршку у праћењу деце на хранитељству. Посебно због тога што су изазови пред којим се налазе будући хранитељи већи од оних који стоје пред биолошким родитељима. Хранитељи прихватају дете са трауматичним искуством напуштености од стране родитеља или пак са искуством из установа за смештај. Дете за хранитеље представља велику непознаницу и поред информација (али често и оскудних) које добију од сарадника надлежног центра за социјални рад, односно центра за породични смештај и усвојење.

С друге стране, дете са таквим искуством улази у њему непознат свет у коме нема, на почетку, никаквих емоционалних и социјалних веза. У том сучељавању две непознанице треба успоставити нове емотивне релације, обезбедити окружење које ће уливати сигурност детету и дати му исте шансе за развој која имају деца у биолошким породицама. Процес успостављања ових односа је посебно интензиван одмах након доласка детета у породицу и током обостране адаптације, не само детета на породицу него и породице на дете. То је и период у коме стручна подршка центра за социјални рад и центра за породични смештај и усвојење — најпотребнија.

Можемо констатовати да је током претходног периода развијен породични смештај за децу без родитељског старања која немају неких тежих проблема у развоју и понашању, односно да је тзв. стандардни породични

смештај добро развијен у Србији. Међутим, када је реч о деци са сметњама у развоју, овај вид заштите је тек у зачетку јер веома мали број деце на породичном смештају/хранитељству има сметње у развоју (око 14% деце на хранитељству је са тешкоћама у функционисању). С друге стране, код деце са проблемима у понашању, и поред законске могућности да судија за малолетнике може изрећи малолетнику меру упућивања у другу породицу за учињено кривично дело, ова мера до сада скоро да није изрицана. У оба случаја разлог је непостојање хранитељских породица које су обучене и које имају капацитете за прихват деце из овх групација.

Још два модела породичног смештаја/хранитељства нису још ни у повоју. Реч је о ургентном породичном смештају/хранитељству и привременом тзв. предах породичном смештају/хранитељству. О значају ова два вида смештаја не треба наводити неке посебне разлоге јер је евидентно да оба морају постојати у свим већим срединама.

С обзиром на то да је реч о веома значајним питањима породичног смештаја, било да је реч о обезбеђивању породичног смештаја за поменуте групе деце или о новим видовима породичног смештаја, пред надлежним министарством су озбиљни и веома захтевни задаци када је реч о хранитељству. Но, треба имати у виду да је и смештај у хранитељску породицу привремен, те да издвајањем детета из породице дајемо могућност да биолошка породица превазиђе кризу, при чему и хранитељска породица може бити значајна полуга у тој борби са недаћама биолошке породице.

III

НОРМАТИВНИ ОКВИРИ ХРАНИТЕЉСТВА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

У заштити посебно осетљивих група деце посебно место имају деца без родитељског старања. Сама чињеница да се дете из неког разлога привремено или трајно налази без родитељског старања налаже државама појачану обавезу, додатну пажњу и обазривост у поступању. Низом међународних докумената уређује се заштита детета без родитељског старања, од којих је посебно значајна *Конвенција о правима деце*¹ (у даљем тексту *Конвенција*) чија је страна уговорница наша држава. У члану 20 Конвенција одређује обавезе држава у односу на посебну помоћ детету лишеном породичне средине и налаже им да својим националним законодавствима обезбеде алтернативну бригу таквом детету.

У том смислу, уколико нема биолошке породице или из одређених разлога није у стању да се стара о детету, држава је у обавези да створи услове смештаја, пре свега, у сличној средини, тј. у другој породици. Било да је реч о смештају или усвојењу, сматра се да је за дете значајније да је у породичној средини него у институцији. Све до усвајања Конвенције о правима детета редослед алтернативних мера за дете одвојено од родитеља био је друкчији, а онда је дато првенство породичном смештају. Конвенција о правима детета предвиђа смештај у посебне институције за децу, али само као по-

¹ Закон о ратификацији Конвенције Уједињених нација о правима детета („Сл. лист СФРЈ — Међународни уговори”, бр. 15/90 и „Службени лист СРЈ — Међународни уговори”, бр. 4/96 и 2/97).

следњу могућност, односно „ако је неопходно” и као привремено решење док се не нађе одговарајућа породична средина.

Такође, значајно је да „при разматрању решења” за алтернативну бригу о детету, држава треба да обрати „дужну пажњу” на потребу „успостављања континуитета у подизању детета, тако и етничком, религиозном, културном и језичком пореклу детета”. Приликом разматрања решења, држава, односно надлежни орган, треба посебно да обрати пажњу на мишљење детета и на најбоље интересе детета. Најзад, једном смештено или усвојено дете може да наиђе на многе изазове у новој средини, те је зато врло битно у сваком случају имати у виду одредбу из члана 25 *Конвенције* којом се држава обавезује да периодично проверава све околности које су битне за збрињавање детета” (Вучковић Шаховић, 2000).

У Републици Србији у последњих десет година на нормативном плану су учињени значајни кораци у смислу његовог унапређења и стварања материјалних и процесних основа за заштиту права детета што се запажа и приликом регулисања института хранитељства као једне од мера смештаја детета у породичну средину, која није његова биолошка, односно усвојитељска. Хранитељство, као правни институт, у нашем систему уређен је прописима у области породичног права и прописима који уређују систем социјалне заштите, а поједини елементи тог института потпадају и под регулативу из домена уговорног (облигационог) права. Другим речима, хранитељство је истовремено: 1. институт породичног права (заснива породичне односе између детета и хранитеља/хранитељске породице), 2. услуга у области социјалне заштите (услуга смештаја) и 3. уговор (облигациони однос).

Малолетничко кривично законодавство ствара основе за коришћење овог института и у области малолетничког правосуђа прописујући као једну од могућих кривичних санкција васпитну меру појачаног надзора у другој породици која се може изрећи од стране судије за малолетнике уколико ро-

датељ, усвојилац, односно старалац малолетника који је учинио кривично дело, нису у могућности да над њим врше надзор или уколико се то од њих не може с основом очекивати. У таквој ситуацији малолетник се може сместити у другој породици која је вољна да га прими и која има могућности да над њим врши појачани надзор.

С обзиром на своју правну природу хранитељство је своје место нашло у великом броју домаћих прописа, а то су:

- ▶ **Породични закон** („Службени гласник РС”, број 18/05);
- ▶ **Закон о социјалној заштити** („Службени гласник РС”, број 24/2011)
- ▶ **Правилник о хранитељству** („Службени гласник РС”, број 36/08);
- ▶ **Правилник о организацији, нормативима и стандардима рада центра за социјални рад** („Службени гласник РС”, број 59/08);
- ▶ **Одлука о мрежи установа социјалне заштите за смештај корисника** („Службени гласник РС”, број 51/08);
- ▶ **Одлука о оснивању Центра за породични смештај** („Службени гласник РС”, број 58/08);
- ▶ **Правилник о хранитељству** („Службени гласник РС”, број 36/08);
- ▶ **Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривично-правној заштити малолетних лица** („Службени гласник РС”, број 85/05).

Породичним законом, усвојеним 2005. године, у области породичних односа, успостављен је један нови нормативни систем, компатибилан савременом европском породичном законодавству и пракси. Новим законом изражава се нови карактер породичних односа и уважавају промене у сфери права детета. У области хранитељства законом су уређени породичноправни аспекти института и прописани услови за заснивање хранитељства који се тичу детета, лична својства хранитеља, овлашћења

родитеља детета на хранитељству, поступак за заснивање хранитељства, престанак хранитељства, могућности постављања хранитеља за старатеља или усвојитеља.

Када је реч о условима за заснивање хранитељства који се тичу детета, врховни принцип у примени овог института јесте најбољи интерес детета. Други услов за примену хранитељства јесте малолетство храњеника. Ово правило трпи изузетке у два случаја: (1) хранитељство које је засновано у време док је храњеник био малолетан може се продужити и након његовог пунолетства ако је реч о детету са сметњама у развоју које је неспособно да се само стара о себи и о заштити својих права; (2) у случају да се дете редовно школује, хранитељство се може продужити најкасније до навршене 26. године живота детета.

Оно што разликује институт хранитељства од других облика породичног смештаја у систему социјалне заштите је, пре свега, породични статус храњеника. Хранитељство се може засновати ако је дете без родитељског старања (уз сагласност старатеља). Оно се може засновати и ако је дете под родитељским старањем, у два случаја: (1) ако дете има сметње у психофизичком развоју, односно (2) ако је дете са поремећајем у понашању. За заснивање хранитељства, када је дете под родитељским старањем, неопходна је сагласност родитеља.

Оно што је новина Породичног закона, а темељи се на принципима на којима почива породичноправна заштита успостављена овим законом, јесте пуна партиципација штићеника. Она се у делу хранитељства читава у норми члана 116. према којој дете које је навршило 10. годину живота и које је способно за расуђивање не може бити збринато у хранитељску породицу (конкретну), уколико са тим није сагласно.

Поступак за заснивање хранитељства може покренути орган старатељства по службеној дужности, али и будући хранитељи, као и родитељ, односно старатељ детета. У поступку заснивања хранитељства важе правила о ис-

кључењу јавности. Осим искључења јавности, као управнопроцесног правила, уведена је (по први пут) норма о службеној тајни. Подаци из евиденције и документације представљају службену тајну коју су дужни да чувају сви учесници у поступку којима су ти подаци доступни. Хранитељство се заснива на свечан начин, једнако као и усвојење.

Породичним законом су прописана и дејства хранитељства у погледу овлашћења и одговорности хранитеља, аналогна родитељским овлашћењима. Тако хранитељ, као и родитељ, има право и дужност да чува, подиже, васпитава и образује дете и да, заједнички и споразумно са родитељем детета (осим, ако је родитељу ово право ограничено или одузето судском одлуком), одлучује о питањима која битно утичу на живот детета. Поред помешаног, нормирана је и дужност хранитеља да се стара да се дете оспособи за самосталан живот и рад, а утврђено је право хранитеља на накнаду која се остварује по прописима о социјалној заштити.

У случају престанка хранитељства, дете има право да са хранитељима и члановима хранитељске породице, уколико је са њима развило односе посебне блискости, одржава личне односе. Ово право детета ужива судску заштиту.

Такође, с обзиром на то да су овлашћења и одговорности хранитеља, у делу непосредног старања о подизању и васпитавању детета аналогна родитељским овлашћењима, у случају насиља или занемаривања детета у хранитељској породици — важе иста правила заштите детета од злостављања и занемаривања која се примењују према родитељима, односно право на судску заштиту од породичног насиља уживају и храненик и хранитељ (па и када је хранитељство престало).

Права родитеља детета на хранитељству, такође су прецизно утврђена, и то су: право и дужност заступања детета, издржавања, управљања и располагања имовином детета, одржавања личних односа са дететом и одлучивања о питањима која битно утичу на живот детета (заједнички и спо-

разумно са хранитељем). Наведена родитељска овлашћења родитељ има само ако није потпуно или делимично лишен родитељског права или пословне способности или се ради о родитељима који се не старају о детету или се старају о детету на неодговарајући начин (чл. 120).

Одлуку о престанку хранитељства доноси орган старатељства: када дете (храњеник) постане пунолетно или стекне потпуну пословну способност пре пунолетства; када дете буде усвојено; када умру дете или хранитељ и када дође до раскида хранитељства. Орган старатељства може донети одлуку о раскиду хранитељства на захтев хранитеља, на захтев родитеља, односно старатеља храњеника или на њихов споразумни захтев, а дужан је да донесе одлуку о раскиду хранитељства ако утврди да је престала потреба за хранитељством или да хранитељство није више у најбољем интересу детета.

Када се одлучује о старатељству детета на хранитељству, хранитељ може (има предност при избору) бити истовремено и формални старатељ храњеника, с обзиром на то да су законски услови у погледу личних својстава за обављање једне и друге улоге — изједначени.

Породични закон прописује да се поступак стављања под старатељство води као хитан, посебно утврђујући рокове за предузимање одређених процесних радњи — и када је реч о одређивању хранитеља за старатеља детету, и када је реч о измештању детета из хранитељске породице (нпр. за случај насиља) и одређивање другог (привременог) старатеља детета.

Ако је за дете на хранитељству планирано усвојење као трајни облик породичног збрињавања, хранитељ (ако је заинтересован за усвојење), има предност при избору усвојитељске породице.

Закон о социјалној заштити смештај у хранитељску породицу одређује као услугу породичног смештаја (поред домског смештаја, смештаја у прихватилиште, итд.). Пружањем услуга породичног смештаја деци и млади-

ма се привремено, до завршетка редовног школовања односно до навршене 26. године живота, обезбеђују нега, заштита и услови за оптималан развој у породичном окружењу (чл. 48 ст. 1). Ова услуга подразумева и припрему детета за повратак родитељима, други стални животни аранжман и припрему за самосталан живот.

Када је реч о врстама породичног смештаја закон разликује:

- ▶ стандардни смештај;
- ▶ смештај уз интензивну или додатну подршку;
- ▶ ургентни смештај;
- ▶ повремени смештај;
- ▶ друга врста смештаја у другу породицу.

Иначе, министар надлежан за област социјалне заштите прописује ближе услове за коришћење услуге породичног смештаја, као и друге врсте породичног смештаја. *Закон о социјалној заштити* као пружаоце ове услуге првенствено одређује сроднике када је то у складу са најбољим интересом корисника (тада сродник има положај хранитеља у смислу *Породичног закона*). Међутим, то може бити и друго лице које је процењено као подобно, које је успешно завршило обуку и стекло лиценцу за пружање те услуге (обуку како сродника или другог лица спроводи центар за породични смештај и усвојење и издаје лиценцу с роком важења од две године, у складу са законом). Министар надлежан за социјалну заштиту прописује ближе услове за процену подобности лица за пружање услуге породичног смештаја, програм и начин спровођења обуке, стандарде за пружање подршке и садржину и изглед лиценце и одређује центар за породични смештај и усвојење који води јединствену базу података о лицима која пружају услугу породичног смештаја у Републици Србији и прописује садржину и начин вођења те базе.

Законом о социјалној заштити предвиђено је формирање и центара за породични смештај и усвојење.² Оснивање регионалних центара за породични смештај и усвојење представља део укупног реформског процеса система социјалне заштите у области породичноправне заштите кроз развој породичног смештаја као привременог облика заштите деце, одраслих и старијих и усвојења као један трајни облик збрињавања деце без родитељског старања. Центри за породични смештај и усвојење организују и непосредно врше смештај у друге породице деце без родитељског старања, врше увид у рад и пружају стручну помоћ породици којој је дете поверено на збрињавање и васпитање све док се не обезбеде услови за његов повратак у сопствену породицу, односно до оспособљавања за самосталан живот и рад. Такође, центри за породични смештај и усвојење, сагласно Закону о социјалној заштити (члан 131):

- ▶ врше припрему, процену и обуку будућих хранитеља и усвојитеља,
- ▶ пружају подршку хранитељима односно породицама које пружају услугу породичног смештаја и усвојитељима,
- ▶ извештавају центар за социјални рад о раду хранитеља и функционисању породица које пружају услугу породичног смештаја и предлажу мере ради отклањања евентуалних пропуста, односно
- ▶ обављају друге послове, у складу са законом и другим прописом.

Законом о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичној правној заштити малолетних лица материјално-правним и извршним одредбама (чл. 16, 105, 106, 107 и 108 закона) дати су основи да институт хранитељ-

² Влада Републике Србије је 9. маја 2008. године својом одлуком утврдила нову мрежу установа социјалне заштите за смештај корисника, којом је предвидела оснивање нове установе — центра за породични смештај деце и омладине Београд, и још 16 организационих јединица за породични смештај у оквиру центара за социјални рад у: Суботици, Сомбору, Новом Саду, Старој Пазови, Зрењанину, Панчеву, Шапцу, Пожаревцу, Крагујевцу, Ужицу, Краљеву, Крушевцу, Параћину, Зајечару, Нишу и Лесковцу. У тренутку писања текста ове студије било је формирано пет центара за породични смештај и усвојење у Београду, Крагујевцу, Нишу, Ђуприји и Милошевцу.

ства, пре свега његови специјализовани видови, нађу место и у области кривичноправне заштите малолетних учинилаца кривичних дела. При изрицању васпитне мере појачаног надзора у другој породици, уколико постоје услови за њено извршење, од изузетног је значаја, поред постојања друге породице која има могућности да над малолетним учиниоцем кривичног дела врши појачани надзор, и посебна улога органа старатељства који има задатак да проверава извршење ове мере и указује помоћ породици у којој је малолетник смештен.

Нова улога центра за социјални рад као јавне службе која врши поверене послове државне управе у области породичноправне и кривичноправне заштите. Стандарди уведени Породичним законом, али и стратешки циљеви реформе система социјалне заштите, утврђени Стратегијом развоја социјалне заштите (2005),³ нужно су наметнули потребу мењања улоге и положаја центра за социјални рад као јавне службе која, између осталог, врши поверене послове државне управе у области породичноправне и кривичноправне заштите. Из тог разлога Породичним законом дато је овлашћење надлежном министарству да подзаконским прописима уреди нову организацију рада центра за социјални рад у обављању поверених послова, пропише стандарде стручног рада, као и садржину и начин вођења евиденције и документације о стручном раду.

У овом смислу, 2008. године од стране министра одговорног за послове социјалне заштите донесен је *Правилник о организацији, нормативима и стандардима рада центра за социјални рад*. Основни принципи на којима се заснива нова организација и нови стандарди рада тичу се обезбеђења законитости и јавности рада, недискриминације у поступању, превентивног деловања, поштовања приватности и поверљивости података, обезбеђења ефикасности и економичности у раду, осигурања доступности услуга свима онима којима су услуге социјалних служби неопходне, развијања

³ *Стратегија развоја социјалне заштите* („Службени гласник РС”, број 108/05).

функција локалне самоуправе, те обавезе континуираног стручног усавршавања. Једна од новина у раду центра представља увођење метода вођења случаја. С тим у вези, нову улогу и нове одговорности добијају сви запослени у центрима. За свако дете на хранитељству, задужен је, дакле, конкретан стручни радник у центру за социјални рад — као водитељ случаја. У случају да дође до промене водитеља случаја, стандард је да новозадужени стручни радник у року од највише 30 дана треба да оствари телефонски или непосредни контакт са корисником. Стандард је да се свака посета породици најављује. Водитељ случаја без најаве може отићи у посету породици само уколико има сазнања да се дете налази у непосредној опасности и уколико би најавна посете породици могла да угрози безбедност детета и онемогући прикупљање чињеница неопходних за вођење поступака заштите.

Повремена тела која се образују у центру су стручни тимови. Стручни тим је стручно тело у чијем раду учествују: супервизор, водитељ случаја и стручњаци посебних специјалности из или изван организационе јединице центра, односно из других стручних установа и организација. Стручни тим се образује одлуком руководиоца службе, односно супервизора, а на предлог водитеља случаја када овај процени да је потребна помоћ или додатна стручна подршка стручњака других специјалности ради извршења процене стања и потреба појединог корисника, планирања активности, пружања услуга и предузимања мера правне заштите појединог корисника.

Стручни тим се обавезно формира одлуком руководиоца службе:

- ▶ када је потребно извршење послова који су законом или подзаконским прописима одређени да се обављају тимски (процена опште подобности будућих усвојитеља, хранитеља и старатеља),
- ▶ када је потребно донети одлуку о заснивању усвојења,
- ▶ када се разматра старатељски извештај привременог старатеља и старатеља, и

- ▶ када се одлучује о давању претходне сагласности старатељу за обављање послова који прелазе оквире редовних послова у заступању штићеника или редовног управљања његовом имовином, као и када је потребно одлучити о давању претходне сагласности за располагање имовином штићеника, односно располагање имовином детета под родитељским старањем.

Са друге стране, *Законом о малолетницима* изричито је прописано да је за извршење васпитних мера према малолетним учиниоцима кривичних дела превасходно надлежан орган старатељства, осим уколико овим законом није другачије одређено (члан 98. ст. 2 закона). Орган старатељства, поготово код васпитних мера појачаног надзора, чак и у ситуацијама када није директно надлежан за њено непосредно извршење, има посебну улогу у помоћи родитељима, старатељу или усвојиоцу односно другој породици у коју се малолетник може сместити, односно обавезу да о извршењу васпитне мере периодично или на захтев обавештава судију који је меру изрекао. Наведено захтева изричито активан однос овог органа *sui generis* и међусобно временски усклађено прилагођавање реформе система социјалне, породичне и кривичноправне заштите.

Посебни стандарди рада који се примењују у области хранитељства дати су у посебном правилнику — *Правилнику о хранитељству*.⁴ Наведеним правилником ближе су прописани услови за заснивање хранитељства и смештаја деце у другу породицу који се односе на облике хранитељства, стандарде за остваривање заштите детета на хранитељству и стандарде стручног поступка, програм припреме за хранитељство, нормативе и стандарде за обављање делатности центра за породични смештај и усвојење и начин вођења евиденције и документације о хранитељству.

⁴ У моменту писања ове студије у процесу је израде нови Правилник о хранитељству.

IV

КАРАКТЕРИСТИКЕ ИСТРАЖИВАЊА ДЕЦЕ НА ХРАНИТЕЉСТВУ

У истраживању „Место за мене — деца на хранитељству у Србији” пошло се од пет основних питања: Колико деце и са каквим проблемима у понашању и функционисању се налази на хранитељском смештају данас у Србији? Са којим се проблемима хранитељске породице сусрећу и која врста подршке им је доступна и потребна? Каква су лична и социјална искуства деце на хранитељству и шта она мисле о мерама и програмима подршке који постоје? Који модалитети подршке су потребни професионалцима како би што боље одговорили потребама корисника? Каква је мрежа услуга на локалу доступна, а каква потребна?

Полазећи од ових питања истраживање је било подељено на три целине или подистраживања: 1) главни фокус је био, према пројектним циљевима, на испитивању проблема у понашању и функционисању деце на хранитељству; 2) испитивање искустава деце на хранитељству у погледу окружења у коме бораве, „социјалних осећања”, социјалних контаката и односа са стручним радницима центра за породични смештај и центра за социјални рад; и 3) испитивање хранитељства из угла хранитеља у погледу потреба и изазова са којима се суочавају у обављању њихове одговорне улоге.

За потребе истраживања креирана су три оригинална упитника која су настала, пре свега, као плод научног и стручног искуства аутора ис-

траживања, али и увида у друга домаћа и страна слична истраживања, увида у валидиране или коришћене инструменте за процену проблема у понашању код деце и жеље аутора да истраживањем дођу до препорука како унапредити систем хранитељства у Србији. У коначном обликовању упитника ауторима су значајно консултантски помогли чланови истраживачког тима Републичког завода за социјалну заштиту, директор и стручни радници поменутог Завода и београдског Центра за породични смештај и усвојење.

Целокупно истраживање имало је 123 варијабле, од којих су са 82 варијабле испитивани проблеми у понашању и функционисању деце на хранитељству, са 26 варијабли је испитивано хранитељство из визуре деце, а са 15 варијабли су испитивана искуства и потребе хранитеља. Истраживање на терену је обављено током месеца новембра 2013. године у пет регионалних центара за породични смештај и усвојење: Београд, Ниш, Крагујевац, Ђуприја и Милошевац.

Анкетирање на терену су обавили стручњаци (педагози, социјални радници, психолози, антрополози и правници) Републичког завода за социјалну заштиту и Центра за права детета. Пре одласка на теренско истраживање анкетари су прошли обуку и припрему од стране главног истраживача и координатора пројекта. Деца и хранитељи су позивани да на анкетирање дођу у канцеларије центра за породични смештај и усвојење.

Пошто овакав предмет истраживања са собом увек носи проблем етичности, поверљивости и искрености одговора испитаника, аутори истраживања и анкетари су приступом, објашњењима и „комуникативном атмосфером” учинили да добију максимално квалитетне и што тачније податке. Хранитељима и деци је било написано на упитнику, и додатно усмено објашњено од анкетара, да су њихова имена и презимена строго чувана тајна носилаца истраживања и да се она неће на било који начин користити у објављивању резултата. Објашњено је да уз помоћ сарадника-анкетара

хранитељи и деца пажљиво прочитају свако питање и да искрено одговарају. Упитник се није потписивао, нити је на њему уписивано име детета и хранитеља. Одмах по завршетку попуњавања анкетар је пред испитаницима упитник затварао у коверат и печатирао.

V

ПРОБЛЕМИ У ПОНАШАЊУ И ФУНКЦИОНИСАЊУ ДЕЦЕ НА ХРАНИТЕЉСТВУ

Истраживање проблема у понашању и функционисању деце на хранитељству обављено је у пет регионалних центара за породични смештај и усвојење у Србији на структурисаном узорку од 322 деце према месту смештаја, полу и узрасту. Унутар овако унапред дефинисане структуре узорка одабир деце је вршен по предлозима саветника из центара за породични смештај и усвојење. Анкетирање на терену су обавили стручњаци (педагози, социјални радници, психолози, антрополози и правници) Републичког Завода за социјалну заштиту и Центра за права детета. Резултати истраживања представљају пресек или општу слику популације деце на хранитељству у Србији.

Истраживање проблема у понашању и функционисању имало је четири целине:

- I. основна социјално-демографска и здравствена обележја деце;
- II. карактеристике хранитељске заштите деце;
- III. проблеми у понашању и социјалне недаће деце пре смештаја у хранитељске породице — кроз сазнања стручњака/саветника регионалних центара за породични смештај и усвојење;
- IV. актуелни проблеми у функционисању деце на хранитељству — кроз одговоре хранитеља.

V.1. Основна социјално-демографска и здравствена обележја деце

Подаци о социјално-демографским и основним здравственим обележјима деце добијени су од саветника из регионалних центара за породични смештај и усвојење.

Место. Од 322 деце, узорак је обухватио 31,1% деце на хранитељству у Београду, 17,4% у Нишу, 17,4% у Крагујевцу, 17,1% у Ђуприји и 17,1% у Милошевцу.

Полна структура узорка. Узорком је обухваћено 52,2% деце мушког пола и 47,8% деце женског пола.

Узрасна структура узорка. Узорком су обухваћена деца узраста од 12 до 18 година старости и то: 1) 2001. годиште 11,8%; 2) 2000. годиште 17,4%; 3) 1999. годиште 15,2%; 4) 1998. годиште 14,3%; 5) 1997. годиште 14,3%; 6) 1996. годиште 16,1%; 7) 1995. годиште 8,7%. За 2% деце на узорку нису добијени адекватни одговори о узрасту (није било одговора или су били ван дефинисане узрасне структуре).

Образовни статус детета. Највећи број деце из узорка, похађа редовну основну школу (42,9%), потом редовну средњу школу (40,4%), у специјалну основну школу иде 8,7%, а у средњу специјалну школу 5,6%. Остала деца, у малом проценту, нису укључена у образовни систем (0,9%), на вишеструковне студије иде 0,9% а 0,6% похађа дневни боравак за децу са сметњама у развоју.

Место становања хранитељске породице: Полазећи од три структурирана елемента узорка добијено је да, од 322 деце која живе у хранитељским породицама, у граду живи 31,4% деце, у приградском насељу 18,3% и на селу 50,3% деце.

Сметње у интелектуалном развоју. Највећи број деце на хранитељству нема сметње у интелектуалном развоју, нешто преко 81% (табела 1). Са лако интелектуалном ометеношћу је 13%, са умереном 4,3% и са тежом интелектуалном ометеношћу у хранитељским породицама живи 1,6% деце. Хранитељска заштита деце са интелектуалном ометеношћу тражи посебну стручну и инситутуционалну подршку и додатне напоре хранитеља у погледу њиховог едуковања (специјализовано хранитељство) и процеса васпитавања и образовања овакве деце. Истраживање показује да је највећи број деце са лако интелектуалном ометеношћу смештен у Милошевцу (23,6%), а са умереном у Ђуприји (9%).

Лака и умерена интелектуална ометеност је за око 3% присутнија код децака него код девојчица. Према месту становања, највећи број деце са лако интелектуалном ометеношћу живи у приградским насељима (15,2%), на селу живи 13,5%, а у граду 10,9%. Према дужини трајања хранитељства број деце са лако интелектуалном ометеношћу расте са дужином хранитељске заштите. Тако, 31,5% деце која су дуже од 14 година у хранитељској породици има лаку интелектуалну ометеност, а 13,1% деце на хранитељству са лако интелектуалном ометеношћу је на овом типу смештају од 10 до 13 година.

Табела 1. Сметње у интелектуалном развоју

	број	%
Не	261	81,1
Лака интелектуална ометеност	42	13
Умерена интелектуална ометеност	14	4,3
Тежа интелектуална ометеност	5	1,6
Укупно	322	100%

Хроничне и душевне болести деце. Око 10% деце на хранитељству има дијагнозу хроничне органске болести (табела 2). Хронична органска болест је дупло више присутнија код дечака него код девојчица (13,6% : 6,5%). Према осталим обележјима (место становања, дужина боравка, итд.) нема битних разлика у погледу везе са органским хроничним болестима. Непуних 15% деце на хранитељству има дијагнозу психијатријске болести.

Табела 2. Хроничне и душевне болести деце

		Да	Не	Непознато	Укупно
Дијагноза хроничне органске болести	број	32	290	0	322
	%	9,9	90,1	0,0	100%
Дијагноза психијатријске болести	број	49	281	2	322
	%	14,9	84,5	0,6	100%

Највећи број деце са психијатријском болешћу (табела 2) смештено је у Милошевцу (29%) и Нишу (23%), а најмање у Београду (6%). Психијатријска болест је двоструко више испољена код дечака (20%) него код девојчица (10%). У односу на место становања хранитељске породице, најмање деце са психијатријском дијагнозом живи у граду (око 8%), а највише на селу (18,5%). У приградском насељу живи 16,9% деце са психијатријском дијагнозом. Дужина боравка деце на хранитељској заштити није битније повезана са психијатријским болестима.

V.2. Карактеристике хранитељске заштите деце

Као и претходни показатељи, подаци о општим карактеристикама хранитељске заштите деце добијени су од саветника из пет регионалних центара за породични смештај и усвојење.

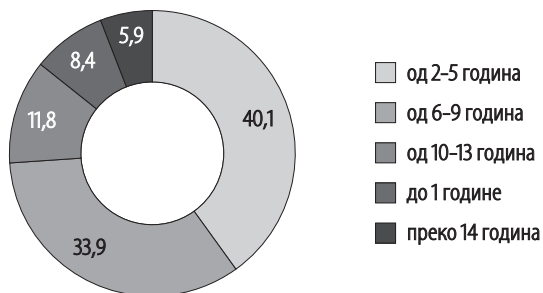
Средина у којој је дете живело пре смештаја у хранитељску породицу. Пре смештаја у актуелну хранитељску породицу (табела 3), највећи број деце је живео у биолошким породицама (53,4%), потом у дому за смештај деце и младих (24,8%), и у другој хранитељској породици (14,9%). Деца која су у актуелну хранитељску породицу дошла из дома за смештај деце и младих, најчешће живе у приградским насељима (37,3%) а на селу их је скоро дупло мање (19,7%). Деца која су најкраће време на хранитељству (до 1 године) углавном су дошла из биолошких породица (70,3%). С друге стране, 44,7% деце која се на хранитељству налазе од 10-13 година дошла су у хранитељску породицу из дома за смештај деце и младих.

Табела 3. Средина у којој је дете живело пре смештаја у хранитељску породицу

	број	%
Биолошка породица	172	53,4
Дом за смештај деце и младих	80	24,8
Друга хранитељска породица	48	14,9
Без одговора	9	2,8
Здравствена установа	6	1,9
Завод за васпитање деце и младих	2	0,6
Улица	2	0,6
Прихватилиште за ургентну заштиту злостављане деце	2	0,6
Сродничка породица	1	0,3
Укупно	322	100%

Дужина трајања хранитељства. Највећи број деце на хранитељству (графикон 1) је од 2 до 5 година (40,1%) и од 6 до 9 година (33,9%). Од 10 до 13 година је 11,8%, до 1 године 8,4% а најмање је деце са преко 14 година која бораве у хранитељским породицама (5,9%). Деца са најдужим „хранитељским стажом” живе у Милошевцу, што је и очекивано с обзиром на дуго трајање и традицију овог хуманог села из Поморавља. На пример, од деце која су у хранитељским породицама између 10-13 година, скоро 30% их је смештено у Милошевцу, што је два до пет пута више него у остала четири регионална центра за породични смештај и усвојење када се посматра овај временски распон.

Графикон 1. Дужина трајања хранитељства у %

Разлози издвајања детета из биолошке породице. Убедљиво најчешћи разлог издвајања деце из биолошких породица (табела 4) јесте неадекватно родитељско старање (57,8%). На другом месту, као доминантни разлог, налази се спреченост родитеља да врше родитељску дужност (13,4%). За око 9% деце разлог издвајања јесте потпуно или делимично лишење родитељског права. У полној структури деце не постоји битна разлика у погледу разлога издвајања из биолошке породице. Деца која су на хранитељству из

разлога неадекватног родитељског старања највише живе у граду, док деца родитеља потпуно или делимично лишених родитељског права највише живе у приградским насељима.

Табела 4. Доминантни разлог издвајања детета из биолошке породице

	Број	%
Неадекватно родитељско старање	186	57,8
Родитељи спречени да врше родитељску дужност	43	13,4
Родитељи потпуно лишени родитељског права	31	9,6
Родитељи делимично лишени родитељског права	28	8,7
Родитељи умрли	22	6,8
Родитељи лишени пословне способности	8	2,5
Родитељи непознати	4	1,2
Укупно	322	100%

Мењање хранитељске породице. Највећи број деце на хранитељству у Србији није мењало хранитељску породицу (78,6%). Нешто преко 17% је мењало хранитељску породицу једанпут (17,4%). Мали број деце има искуства промена две или више хранитељских породица (табела 5). Од оне деце која су једном мењала хранитељску породицу за само око 3% је више девојчица него дечака.

Табела 5. Промене хранитељске породице

	Број	%
Не	78,6	253
Да, једанпут	17,4	56
Да, два пута	2,2	7
Да, три или више пута	1,9	6
Укупно	322	100%

V.3. Проблеми у понашању и социјалне недаће деце пре смештаја у хранитељске породице — сазнања стручњака

Проблеми у понашању и социјалне недаће деце, пре смештаја у хранитељску породицу у којој тренутно живе, испитивани су кроз четири групе питања: асоцијална понашања, злоупотреба психоактивних супстанци, кривична дела, насиље над дететом у биолошкој породици или претходном смештају и трауматична искуства детета из биолошке породице.

Асоцијална понашања. У истраживању се пошло од дефиниције да су асоцијална понашања она којима се крше моралне норме друштва. Издвојена су четири типична асоцијална понашања деце: просјачење, скитња, проституција и бежање од куће биолошких родитеља или из дома. Од стручних радника-саветника из центра за породични смештај затражено је да по њиховим сазнањима и досијеима деце одговоре на питања интензитета испољавања асоцијалних понашања у формама да таквог понашања није било, да се оно испољавало повремено или често. Дата је била и могућност да се не могу одредити за одговор због непознатости ових проблема у понашању. Упитник је био затвореног типа.

Табела 6. Асоцијална понашања пре смештаја у хранитељску породицу

		Не	Повремено	Често	Без одговора	Укупно
Просјачење	број	274	18	12	18	322
	%	85,1	5,6	3,7	5,6	100%
Скитња	број	260	32	15	15	322
	%	80,7	9,9	4,7	4,7	100%
Проституција	број	306	2	1	13	322
	%	95	0,6	0,4	4	100%
Бежање од куће биолошких родитеља или из дома	број	268	26	7	21	322
	%	83,2	8,1	2,2	6,5	100%

У највећем броју случајева, за око 95% деце из узорка, саветници су били сигурни у одговор о испољавању асоцијалних понашања деце пре актуелног хранитељства (табела 6). Према одговорима саветника, највећи број деце није испољавао испитивана асоцијална понашања. Најчешће асоцијално понашање која су деца испољавала пре актуелног хранитељства јесте скитња. У скитњи је повремено било близу 10% деце, а често 4,7%. Потом следи бежање од куће биолошких родитеља или дома, где је овај проблем у понашању као повремен испољавало 8,1% а као изразит проблем 6,5% деце на хранитељству. У прошњи је повремено било 5,6% деце, а често 3,7%. Мали број деце је био укључен у проституцију (испод 1%) или укупно троје деце.

У полној структури деце која су испољавала ова асоцијална понашања нема битних разлика, уз сазнање да су дечаци за око 2% више него девојчице имали свако од четири типа понашања. Ови подаци се могу објаснити повезаношћу скитње и бежања од куће дубоко депривирајућим социјалним околностима деце која су испољавала ове облике асоцијалних понашања, као што су насиље у породици, алкохолизам и душевне болести родитеља, неадекватна родитељска васпитна и социјализаторска посвећеност.

Злоупотреба психоактивних супстанци. У истраживању су као варијабле испитиване најчешће присутне психоактивне супстанце које користи млади: марихуана, екстази, лепак, хероин и таблете за смирење (табела 7). Саветници су и на ово питање имали, за преко 97% деце, одређене одговоре. Ниједно дете пре доласка у хранитељску породицу није било зависник од психоактивних супстанци. Повремену злоупотребу психоактивних супстанци имало је испод 1% деце.

Табела 7. Злоупотреба психоактивних супстанци пре доласка у хранитељску породицу

		Није	Повремено	Често	Без одговора	Укупно
Марихуана	број	313	1	0	8	322
	%	97,2	0,3	0	2,5	100%
Екстази	број	313	2	0	7	322
	%	97,2	0,6	0	2,2	100%
Лепак	број	313	2	0	7	322
	%	97,2	0,6	0	2,2	100%
Хероин	број	315	2	0	5	322
	%	97,8	0,6	0	1,6	100%
Таблете за смирење у прекомерним количинама	број	312	1	0	9	322
	%	96,9	0,3	0	2,8	100%

Овде се може претпоставити да су сазнања саветника о асоцијалним понашањим деце пре смештаја у хранитељску породицу, ипак, била оправдано непозната. Наше је мишљење да постоји вероватно знатно већа употреба, пре свега марихуане, у популацији деце овог узраста. На нивоу опште популације деце до 18 година старости поједина истраживања показују да постоји до 10% повремених корисника ма-

рихуане и око 4,5% екстазија (видети: Југовић, 2004). Поред тога, за овакав резултат реално је претпоставити да скоро половина деце (која у хранитељске породице нису дошла из биолошке породице) није имала новчане могућности да дође до дроге. За децу која су смештена из биолошких породица непознаница о злоупотреби психоактивних супстанци је последица родитељског запостављања дечјих потреба и њихових „(не)сазнања” о томе (феномен да родитељи „последњи сазнају да су им деца зависници”). Такође, могуће је и да деца код интервјуа у центру за социјални рад и центру за породични смештај нису желела да дају тачне податке о овом податку из њихове прошлости.

Кривична дела деце. Истраживање је кроз питање обухватило три најчешћа кривична дела за малолетнике: крађу, разбојништво, наношење телесних повреда. Мали број деце је починио кривично дело пре доласка у хранитељску породицу. Резултати су следећи: кривично дело крађе пре доласка у хранитељску породицу извршило је 3,4% деце, кривично дело разбојништва 3,1% и кривично дело наношења телесних повреда 1,5%. Према полној структури, 95% деце са кривичним делима били су дечади. Саветници су у 97% случајева узорковане деце имали опредељене одговоре да им је познат тај податак из прошлости детета.

Насиље над дететом у биолошкој породици или на претходном смештају. Велики број деце на хранитељској заштити јесте било повремено или често жртва насиља у породици или на другом смештају (табела 8). Овај налаз који је добијен суштински је повезан и са доминантним разлозима издвајања детета из, пре свега, биолошке породице (преко половине деце на хранитељству је дошло из биолошке породице).

Табела 8. Деца-жртве насиља у биолошкој породици или на претходном смештају

		Не	Повремено	Често	Без одговора	Укупно
Жртва физичког насиља у биолошкој породици или на претходном смештају	број	190	65	32	35	322
	%	59	20,2	9,9	10,9	100%
Жртва психичког насиља у биолошкој породици или на претходном смештају	број	139	90	57	36	322
	%	43,2	28	17,7	11,2	100%
Жртва сексуалног насиља у биолошкој породици или на претходном смештају	број	278	10	4	30	322
	%	86,3	3,1	1,2	9,3	100%

Повремена жртва физичког насиља било је око 20% а често близу 10% деце — укупно трећина деце. Психичко насиље је трпело повремено 28%, а често близу 18% деце на хранитељству или укупно 46% деце. Трауматична искуства сексуалног насиља има 4,3% деце. Дечаци су били изложенији чешћој фреквенцији физичког насиља него девојчице, док су у подједнакој мери били жртве психичког и физичког насиља. У одговору на ова питања саветници у око 10% случајева нису могли да се одреде за одговор да ли су деца имала искуства насиља у биолошкој породици или на претходном смештају, што је значајан број и имплицира тумачење разлога непознавања овог врло важног сазнања из прошлости детета, што тражи додатно истраживање.

Трауматична искуства детета из биолошке породице. Трауматична искуства деце из биолошке породице посматрана су преко пет варијабли које представљају чиниоце који могу да битно осујете психосоцијални развој деце. То су: 1) смртни случајеви родитеља; 2) искуства напуштања од родитеља; 3) болести зависности родитеља; 4) хроничне душевне и органске болести родитеља; 5) издржавање затворске казне родитеља.

Смртни случајеви родитеља. Према сазнањима саветника из центара за породични смештај и усвојење, код 16,1% деце на хранитељству је преминуо отац и у 13,7% је преминула мајка пре него што су дошла у актуелну хранитељску породицу (табела 9). Највећи број деце која има преминулог оца живи у хранитељској породици у граду, дупло више него у приградском насељу и за око 50% више него на селу. Деца са преминулом мајком подједнако живе у селу, граду и приградском насељу. Нема битне разлике у полној структури деце са преминулим родитељима. Међутим, за саветнике, скоро код 16% деце није познато да ли им је отац преминуо и у 4% да ли је мајка преминула.

Табела 9. Смртни случајеви родитеља

		Не	Да	Без одговора	Укупно
Смрт оца	број	219	52	51	322
	%	68	16,1	15,8	100%
Смрт мајке	број	265	44	13	322
	%	82,3	13,7	4	100%

Напуштеност од родитеља. Око 31% деце на хранитељству у Србији су напуштени од оба родитеља, 54% су напуштени само од мајке и у 36,3% су напуштени само од оца (табела 10). Мушка деца су за око 5% више напуштена од оба родитеља и за 8% чешће само од оца, док су женска деца за око 3% више напуштена само од мајке. Но, ове податке треба сагледавати и у светлу да саветници из центара за породични смештај и усвојење за око 16% деце нису знали одговор на питање да ли су деца напуштена од оба родитеља, у скоро 9% да ли су напуштена само од мајке и у чак 20% случајева да ли су напуштена само од оца.

Табела 10. Деца напуштена од родитеља

		Не	Да	Без одговора	Укупно
Напуштени од оба родитеља	број	171	100	51	322
	%	53,1	31,1	15,8	100%
Напуштени од мајке	број	120	174	28	322
	%	37,3	54	8,7	100%
Напуштени од оца	број	140	117	65	322
	%	43,5	36,3	20,2	100%

Болести зависности родитеља. Добијени подаци показују да је медицински дијагностиковани алкохолизам оца присутан у високих 28,6% популације деце на хранитељској заштити, а алкохолизам мајке у 7,1% (табела II). У овом податку треба тражити и један од разлога смештаја деце у хранитељске породице с обзиром на породичне последице алкохолизма које се огледају у дисфункцијама породичних улога. За 1% деце саветници су имали сазнања да је отац зависник од психоактивних супстанци и мајка у 3%. Највећи број деце која имају искуства родитеља зависника од психоактивних супстанци живи у приградском насељу. Ипак, и ове податке треба сагледавати у светлу да чак за 46% деце саветници нису имали сазнања да ли је отац детета алкохоличар, у 29,5% да ли је алкохоличарка мајка, у 37,6% да ли је отац зависник од психоактивних супстанци, и у 24,5% да ли је мајка зависник.

Табела 11. Болести зависности родитеља

		Не	Да	Без одговора	Укупно
Алкохолизам оца	број	82	92	148	322
	%	25,5	28,6	46	100%
Алкохолизам мајке	број	204	23	95	322
	%	63,4	7,1	29,5	100%
Зависност од психоактивних супстанци оца	број	198	3	121	322
	%	61,5	0,9	37,6	100%
Зависност од психоактивних супстанци мајке	број	233	10	79	322
	%	72,4	3,1	24,5	100%

Хроничне и орѓанске болести родитеља. Нешто преко 20% деце на хранитељству има искуство живота са душевно оболелом мајком, док 5,6% има искуство живота са душевно оболелим оцем (табела 12). Тешку хроничну органску болест има 6,5% очева и 14% мајки. Мушка деца за око 5% више имају трауматична искуства са родитељима који су оболели од душевних или тешких хроничних органских болести. И код овог питања саветници нису имали у великом броју случајева сазнања о испитиваним болестима: за 42,2% деце остало је непознато да ли су деца имала душевно болесног родитеља, за 29% душевно оболелу мајку, за 41,3% да ли су имали тешко органски болесног оца и за 28,6% остало је непознато да ли су имали мајку која је оболела од тешке хроничне органске болести.

Табела 12. Душевне и тешке хроничне органске болести родитеља

		Не	Да	Без одговора	Укупно
Душевна болест оца	број	168	18	136	322
	%	52,2	5,6	42,2	100%
Душевна болест мајке	број	163	66	93	322
	%	50,6	20,5	28,9	100%
Тешка хронична или органска болест оца	број	168	21	133	322
	%	52,2	6,5	41,3	100%
Тешка хронична или органска болест мајке	број	185	45	92	322
	%	57,5	14	28,6	100%

Затворска казна родитеља. У узоркованој популацији деце на хранитељству од 322 испитаника, 12% очеве и 3,4% мајки је једном или више пута издржавало затворску казну. И овде је за саветнике остало непознато у 27% случајева за очеве и 13,4% за мајке, да ли су издржавали затворску казну.

Могући разлози због којих саветници нису могли да се одлуче за понуђене одговоре у вези са појединим аспектима породичног искуства детета, можда, треба тражити у чињеници да су центри за породични смештај и усвојење формирани за више округа, односно за више од 15-20 центара за социјални рад. Могуће је да саветници нису били у могућности да прикупе све податке о детету. Поред тога, надлежни центар за социјални рад у обавези је да проследи центру за породични смештај и усвојење процену о свим битним карактеристикама детета. Међутим, ову обавезу центри за социјални рад не реализују увек или је реализују након дужег времена и најчешће након интервенције центара за породични смештај и усвојење. За очекивати је да ће нови Правилник о хранитељству, који је у фази Нацрта, имати таква решења да ће бити јасно прописано коју документацију центри за социјални рад достављају центрима за породични смештај и усвојење и рокове достављања.

V.4. Актуелни проблеми у понашању и функционисању деце на хранитељству — виђење хранитеља

За потребе овог истраживања, у фази операционализације пројектних циљева и пре израде инструмента за прикупљање података, чланови истраживачког тима одредили су радну дефиницију појма и индикатора проблема у понашању и функционисању деце. Дефиниција гласи: проблеми у понашању и функционисању деце испољавају се на три међусобно повезане димензије, као проблеми у психосоматском функционисању, проблеми у психолошком функционисању и као проблеми у социјалном понашању и функционисању. Одлика ове три групе проблема јесте да њихово присуство онемогућава децу да она развијају пуне потенцијале и ствара тешкоће у психосоматском и социјалном развоју.

Проблеми у психосоматском функционисању изражавају се кроз: кошмарно буђење ноћу, одбијање детета да једе, невољно ноћно мокрење, невољне покрете лица и тела или тикове и муцање у говору.

Проблеми у психолошком функционисању испољавају се кроз следеће индикаторе: потиштено и тужно расположење, нападе беса, грицкање ноктију или сисање прстију, страх или уплашеност, исказивање љубоморе, склоност ка лагању, отпор према хранитељској породици, претерана снисходљивост према хранитељу и претерана наметљивост.

Под проблемима у социјалном понашању и функционисању, подразумевамо већ манифестована понашања деце којима се крше правне и моралне норме (нпр. крађе, бежање од куће, просјачење, итд.), којима се показују

извитоперења у задовољавању одређених потреба (нпр. агресивна и ауто-агресивна понашања, пушење, злоупотребе психоактивних супстанци, итд.) и која се испољавају и у проблемима у васпитно-образовном процесу (нпр. различите неадекватности у понашању на часу, односу према наставнику и вршњацима, итд.). Полазећи од ове оперативне дефиниције, проблеми у социјалном понашању и функционисању одсликавају се кроз пет индикатора: интерперсоналне односе у хранитељској породици, проблеме у понашању и учењу у школи, насиље од стране других ученика у школи, ризична понашања и кривична дела.

С обзиром на високу социјалну вулнерабилност и социјалне недаће које су пратиле животе деце пре него што су дошла на хранитељску заштиту, проблеми у понашању и функционисању имају посебну важност и за дете, и за хранитеље, и за стручне раднике система социјалне заштите који прате одвијање хранитељства. Одговоре на питања о проблемима у функционисању и понашању деце давали су хранитељи. Пошто је циљ истраживања био да се направи базична процена што већег броја индикатора, истраживање се зато више фокусирао на „ширину или опсег” проблема код деце него на „дубину” појединих индикатора. Из овог разлога одговори који су били понуђени хранитељима у идентификацији проблема у понашању и функционисању дати су на скали у форми одговора да проблем не постоји, да постоји повремено или чести проблем, и као могућност дат је и одговор да не могу да се одреде. Упитник је био са одговорима затвореног типа.

Са оваквом скалом одговора намера нам је била да сазнамо основни интензитет појединих облика проблема у понашању и функционисању, што може бити одлична основа за даља продубљенија испитивања појединачних индикатора ових проблема. Били смо свесни слабости одређивања између одговора „повремено” и „често” и ризика од субјективне процене када је нешто више или мање изражено. Зато смо анкетаре саветовали да објашњавају хранитељима разлику између интензитета одговора „повремено” и „често”. Али, са друге стране, мишљења смо да је ово био један од

реалних и научно оправданих начина да се у кратком временском року који је дат целом процесу истраживања, обухвати тзв. скрининг што већег броја проблема у понашању и функционисању код деце на хранитељству. Индиректно, преко ових резултата намера нам је била и да сагледамо кључна места потреба за подршком и хранитељима и стручним радницима социјалне заштите.

Испољавање проблема у понашању и функционисању испитивано је само за период од како је дете у актуелној хранитељској породици.

V.4.1. Проблеми у психосоматском функционисању

Проблеми у психосоматском функционисању могу бити последица вишеструких животних недаћа веома рањиве групе каква су деца без родитељског старања али и као део нормалних развојних „тегоба” који прате период адолесценције. Карактеристике ових проблема јесу што они између себе делују на узрочно-последичан начин. Сагледавајући добијене резултате показује се да је најјачи интензитет проблема у психосоматском функционисању везан за невољне покрете лица и тела или тикове: овај проблем у модалитету „често” има 3,4% деце а у модалитету „повремено” скоро 25% деце. Овај податак тумачимо тако да су тикови високо присутан проблем код деце на хранитељству (табела 13). Тикове битно више испољавају дечацци него девојчице, за око 10%.

На другом месту по учесталости налази се проблем невољног ноћног мокрења: 8,4% као повремен, а 2,2% као изразит проблем. Иза тога, са сличном учесталашћу, јесте проблем муцања, где код 1,6% деце проналазимо да је тај проблем интензиван а код 9,6% деце да је повремен. Овај налаз о броју деце која имају веома изражен проблем муцања (1,6%) указује да се популација деце на хранитељству не разликује битно од процента деце

која муцају у општој популацији. Значајно је поменути и да према увиду хранитеља, нешто преко 12% деце има повремене проблеме са кошмарним ноћним буђењем. Овај проблем је нешто изразитији код девојчица него код дечака (за 5% више). Коначно, хранитељи су са великим процентом одговора о (не)постојању проблема показали да имају одличан увид у психосоматско стање детета, јер је проценат без одговора био испод 1%.

Табела 13. Проблеми у психосоматском функционисању

		Не	Повремено	Често	Без одговора	Укупно
Кошмарно буђење ноћу	број	278	39	1	4	322
	%	86,3	12,1	0,3	1,2	100%
Одбијање хране	број	294	23	2	3	322
	%	91,3	7,1	0,6	0,9	100%
Невољно ноћно мокрење	број	288	27	7	0	322
	%	89,4	8,4	2,2	0	100%
Невољни покрети лица и тела или тикови	број	228	80	11	3	322
	%	70,8	24,8	3,4	0,9	100%
Муцање	број	280	31	5	6	322
	%	87	9,6	1,6	1,9	100%

V.4.2. Проблеми у психолошком функционисању

Од девет испитиваних проблема у психолошком функционисању, према одговорима хранитеља, они се исказују по проценту учесталости, следећим редоследом (табела 14).

Најчешћи проблем у психолошком функционисању јесте склоност ка лагању: овај проблем као повремен има 45,7% деце, а као чест проблем 12,7%

деце. Лагање може бити израз и развојног доба али и као део психолошке несигурности која је потакнута социјалним недаћама, лошим животним искуствима из прошлости и као модел чувања психичког интегритета. Такође, лагање може бити и део психолошког адаптирања на хранитељску породицу. Ову констатацију у доброј мери поткрепљује податак из корелације овог проблема са дужином боравка детета у хранитељској породици: овај проблем је битно мање изражен код деце која су дуже на хранитељству.

Други изражени проблем у психолошком функционисању јесте исказивање љубоморе: 46% деце овај проблем испољава повремено а 6,5% деце често. Хранитељи опажају да је ово битан проблем са којим се суочавају. Према дужини боравка деце на хранитељству и према полу, нема битне разлике у испољавању љубоморе.

Трећи психолошки проблем по редоследу учесталости јесте претерана снисходљивост према хранитељима (тзв. „улагивање“). Овај проблем је нешто израженији код деце која су краћи временски период у хранитељској породици, него код оних који су преко 10 година у овом облику заштите. То је и очекивано с обзиром на то да претерана снисходљивост може бити део психосоцијалне адаптације на хранитеље и жеље детета да код хранитеља пронађе заштиту и бригу. Није изненађење зашто у овако великом броју случајева хранитељи снисходљивост опажају као повремену (37,6%) или чести проблем (6,2%), узимајући у обзир велики потенцијал за психичку несигурност код деце без родитељског старања. За хранитеље је проблем како да реагују на овакве психолошке поруке деце.

У значајном проценту хранитељи препознају и испољавање беса као проблем: за 38,8% деце као повремен проблем а за 4,7% деце као чест проблем. Напади беса су као „повремену проблем“ знатно учесталији код дечака него код девојчица, и то за 14% више. Овај психолошки проблем је нешто учесталији (одговор „често“) код деце која су у хранитељској породици од 10 до 13 година него код оне деце која су у овом облику заштите од 2 до 5

година (за око 10% више). Бес јесте израз и адолесцентне уобичајене „хатичности” али и потиснуте агресије, начина контроле љутње и фрустрација, осећања страха, итд. И овај истраживачки „налаз” имплицира потребу да се хранитељи ојачају у вештинама суочавања, превенције и контроле агресивности код деце.

Од осталих проблема у психолошком функционисању, на петом месту по учесталости је претерана наметљивост (28,3% као повремени и 9,3% као чест проблем), а на шестом јесу осећања потиштености и туге (34,2% као повремени и 1,2% као чест проблем). Најмање изражени проблеми у психолошком функционисању јесу грицкање ноктију или сисање прста као облик регресивног понашања деце (18,9% као повремени и 8,7% као чест проблем), потом, исказивање осећања страха (18,9% као повремени а 1,2% као чест проблем) и на последњем месту је отпор према хранитељској породици (близу 10% као повремени и непуних 1% као чест проблем). Осећање страха је као повремени проблем знатно присутније код дечака него код девојчица, за 12% више.

Када погледамо однос проблема у психолошком функционисању са местом где живи хранитељска породица (град, село, приградско насеље), види се да нешто мањи интензитет психолошких проблема постоји код деце која живе на селу, а највише код оне деце која живе у приградским насељима. Према врсти проблема, у градским хранитељским породицама су најизраженији страх, љубомора и претерана наметљивост. У приградским насељима су то напади беса, сисање прстију, склоност ка лагању и отпор према хранитељској породици. На селу су нешто изразитији проблеми потиштености/туге и снисходљивости према хранитељу.

Табела 14. Проблеми у психолошком функционисању

		Не	Повремено	Често	Без одговора	Укупно
Потиштеност и тужно расположење	број	200	110	4	8	322
	%	64,1	34,2	1,2	2,5	100%
Напади беса	број	177	125	15	5	322
	%	55	38,8	4,7	1,6	100%
Грицање ноктију или сисање прстију	број	232	61	28	1	322
	%	72	18,9	8,7	0,3	100%
Страх или уплашеност	број	256	61	4	1	322
	%	79,5	18,9	1,2	0,3	100%
Исказивање љубоморе	број	148	148	21	5	322
	%	46	46	6,5	1,6	100%
Склоност ка лагању	број	148	148	21	5	322
	%	40,4	45,7	12,7	1,2	100%
Отпор према хранитељској породици	број	287	32	3	0	322
	%	89,1	9,9	0,9	0	100%
Претерана снисходљивост према хранитељу	број	178	121	20	3	322
	%	55,3	37,6	6,2	0,9	100%
Претерана наметљивост	број	198	91	30	3	322
	%	61,5	28,3	9,3	0,9	100%

V.4.3. Проблеми у социјалном понашању и функционисању

Проблеми у социјалном понашању и функционисању истраживани су кроз пет области: 1) проблеми у интерперсоналним односима које има дете у хранитељској породици; 2) проблеми у понашању и учењу у школи; 3) насиље од стране других ученика у школи; 4) ризична понашања и 5) кривична дела.

Интерперсонални односи у хранитељској породици. Од три понуђене форме проблема детета у интерперсоналним односима у хранитељској породици, хранитељи се, као убедљиво најизразитији проблем, опредељују за нерадо испуњавање обавеза: скоро 43% деце повремено има овај интерперсонални проблем у хранитељској породици, док 8% деце испољава овај проблем већим интензитетом као „чест” (табела 15). У структури деце (пол, узраст, дужина трајања хранитељства, место где живе) нема битних разлика у односу на овај проблем.

Нерадо испуњавање обавеза у породици је нешто што прати и „осећања” природних родитеља адолесцената а не само хранитеља адолесцената, тако да овај проценат треба довести у везу и са развојним периодом деце која су испитивана у овом истраживању. Код деце на хранитељству, с обзиром на њихову социјалну прошлост, овај проблем је од посебне важности због учења будућих друштвених улога. Наравно, хранитељи проблем нерадог испуњавања обавеза деце могу тумачити и у складу са својим очекивањима, личним родитељским искуствима, карактером захтева према деци, васпитним стилем, итд. За ово истраживање које треба да има практичне импликације овај податак је веома битан као једна од потреба хранитеља која треба да буде предмет посебне и додатне подршке од стручних радника социјалне заштите.

Табела 15. Проблеми детета у интерперсоналним односима у хранитељској породици

		Не	Повремено	Често	Без одговора	Укупно
Нерадо испуњавање обавеза у породици	број	151	138	26	7	322
	%	46,9	42,9	8,1	2,2	100%
Проблем са одржавањем личне хигијене	број	151	138	26	7	322
	%	74,2	18	7,1	0,6	100%
Супротстављање заједничким активностима у породици	број	151	138	26	7	322
	%	72	24,2	3,4	0,3	100%

Други проблем у интерперсоналним односима у хранитељској породици, по присутности, јесте супротстављање заједничким активностима у породици у погледу нпр. сређивања стана/куће, куповине, итд. Хранитељи овај проблем као повремени издвајају код скоро четвртине деце а као чест проблем код 3,2% деце. И овај проблем јесте, с једне стране, део уобичајених адолесцентних израза отпора. С друге стране, у популацији деце на хранитељству проблем отпора супротстављања заједничким активностима може бити и последица претходног васпитања, депресивних осећања, социјалне искључености од вршњака, поремећених односа са другом децом у хранитељској породици (ако их има), реаговања на васпитни стил хранитеља, итд. Резултат имплицира да је ово још једна област која тражи едукативно-стручну подршку за хранитеље.

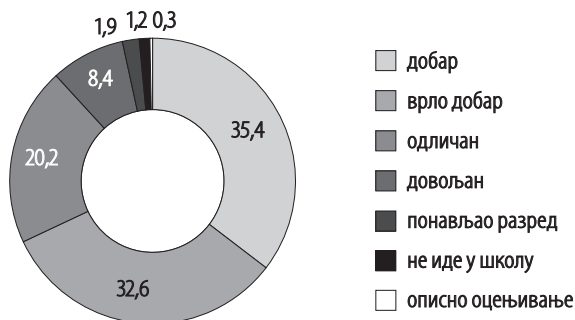
И на крају, проблем са одржавањем личне хигијене (нпр. прање зуба, купање, итд.), као повремени има 18% деце а као чест или изразит 7% деце (табела 15). У нешто већој мери овај проблем је израженији код дечака него код девојчица. Овај врло битан показатељ васпитне и социјалне (не)развијености детета, такође, јесте изазов за хранитеље јер је веома видљив и његово присуство имплицира на (не)успешност хранитељске заштите. Наравно, одговорност хранитеља за овај проблем расте са дужином боравка детета у хранитељској породици.

Проблеми у понашању и учењу у школи. Област проблема у понашању и учењу деце на хранитељству у школи испитивана је кроз следеће индикаторе: успех детета у претходној школској години; понављање реда откако је дете на хранитељству; немирност или непажљивост на часу; претерану повученост или стидљивост на часу; изолованост у групи вршњака у школи; дружење са вршњацима који су често насилни према другој деци; бежање са часова; вређање и претње другим ученицима; испољавање физичког насиља према другим ученицима.

Највећи број деце на хранитељству у претходној школској години имао је добар успех (35,4%), потом су по бројности деца са врло добрим успехом

(32,6%), одличан успех имало је 20,2% деце, довољан 8,4% а разред је понављало 1,9% деце (графикон 2).

Графикон 2. Успех детета у претходној школској години у %

Према социјалним обележјима деце у односу на школски успех, уочљиво је да су дечаци битно слабијег успеха него девојчице (нпр. девојчица има за око 10% више у „групи одличних”, а дечака за око 6% више у „групи довољних”). Деца која су претходни разред завршила са довољним успехом и која су понављала разред највише живе у приградским насељима (око 5% чешће деца са најлошијим успехом живи у приградском насељу него у граду или на селу).

Као посебно питање било је издвојено то да ли су деца било када понављала разред од како су у актуелној хранитељској породици (табела 16). Такве деце је нешто преко 5%.

Табела 16. Понављање разреда откако је дете на хранитељству

	Број	%
Није	299	92,9
Јесте једном	17	5,3
Не могу да се одредим за одговор	4	1,2
Не иде у школу	2	0,6
Укупно	322	100

Од седам у упитнику понуђених проблема у понашању у школи, као најизразитији проблем хранитељи виде немирност и непажљивост на часу, 27% деце има ово као повремени а 9,6% деце као чест проблем (табела 17). Овај проблем је нешто изразитији код дечака него код девојчица (11% више), и код деце која живе у приградским насељима него код оне која живе на селу или у граду (око 7% више). На другом месту, по учесталости, јесте проблем бежања са часова: 14,6% деце повремено бежи са часова а 3% деце често испољава овај проблем.

Потом је изражен проблем психичког насиља према другим ученицима: 14,6% деце повремене вређа и прети другим ученицима, а 2,2% деце то чини често. Овај проблем је нешто видљивији код деце која живе у хранитељским породицама на селу него у граду и приградском насељу. Такође, он је присутнији код дечака него код девојчица када се погледа одговор „повремено” али тамо где је интензитет „често” ту су присутније девојчице.

Дружење са вршњацима који су насилни према другој деци је повремени проблем за 11,8% деце а као чест проблем за 2,8% деце. Дечаци су битно чешћа полна група која се дружи са насилним вршњацима него девојчице.

Најмање изражени проблему у понашању у школи су претерана стидљивост на часу и изолованост у групи вршањака (табела 17).

Табела 17. Проблеми у понашању у школи

		Не	Повремено	Често	Без одговора	Укупно
Немирност или непажљивост на часу	број	199	87	31	5	322
	%	61,8	27	9,6	1,6	100%
Претерана повученост или стидљивост на часу	број	277	30	8	7	322
	%	86	9,3	2,5	2,2	100%
Изолованост у групи вршњака у школи	број	281	24	12	5	322
	%	87,3	7,5	3,7	1,6	100%
Дружење са вршњацима који су често насилни према другој деци	број	270	38	9	5	322
	%	83,9	11,8	2,8	1,6	100%
Бежање са часова	број	261	47	10	4	322
	%	81,1	14,6	3,1	1,2	100%
Вређање и претње другим ученицима	број	261	47	7	7	322
	%	81,1	14,6	2,2	2,2	100%
Испољавање физичког насиља према другим ученицима	број	268	41	5	8	322
	%	83,2	12,7	1,6	2,5	100%

Жртве насиља од ученика у школи. Деца на хранитељству су у школи најчешће изложена психичком насиљу или вређању и претњама од других ученика: 16,8% повремено и 3,1% често (табела 18). Физичко насиље повремено доживљава 7,5% деце, док сексуално насиље у форми нежељених сексуалних порука и претњи од других ученика повремено је доживело 3,4% деце. Дечаца су чешће жртве психичког и физичког насиља у школи него девојчице. Нежељеним сексуалним порукама су слично изложени и дечаца и девојчице. Ови резултати показују да се степен насиља у школи над децом из хранитељских породица не разликује битно од деце из опште популације, како у нашој средини тако и у земљама у окружењу. Ипак, ова тема је једна од битних изазова и за родитеље и за хранитеље и за школски систем у погледу реаговања на насиље над децом.

Табела 18. Деца из хранитељских породица као жртве насиља од ученика у школи

		Не	Повремено	Често	Без одговора	Укупно
Жртва вређања и претњи од других ученика	број	252	54	10	6	322
	%	78,3	16,8	3,1	1,9	100%
Жртва физичког насиља од других ученика	број	297	24	0	1	322
	%	92,2	7,5	0	0,3	100%
Жртва нежељених сексуалних порука и претњи од других ученика	број	301	11	3	7	322
	%	93,5	3,4	0,9	2,2	100%

Ризична понашања. У овом истраживању под ризичним понашањима подразумевани су облици понашања којима се угрожава позитиван развој или благостање деце али и супротстављање друштвеним нормама и вредностима. Ризична понашања настају као последица недовољног знања, индивидуалне социјалне незрелости, присуства предрасуда или стереотипа, младалачке активности и радозналости, а која могу резултирати у различитим облицима девијантних понашања. Она могу да изазову консеквенце и по здравље детета (Југовић, 2013).

Полазећи од ове дефиниције, операционализовано је 12 облика ризичних понашања. Добијени су следећи резултати:

- ▶ **ношење предмета који могу повредити друге (нож, метална шипка, итд):** 0,3% деце као повремен проблем;
- ▶ **уништавање јавне/приватне имовине или вандализам:** као повремен проблем 7,1% деце, као чест проблем 0,6% деце;
- ▶ **упућивање другима нежељених порука и претњи са сексуалним садржајем:** као повремен проблем 2,5% деце;

- ▶ **физичка окрутност према животињама:** 5% деце имало је повремено ово понашање, а 0,3% често;
- ▶ **пушење:** 6,8% деце пуши повремено, а 4% често;
- ▶ **употреба алкохолних пића:** 6,5% деце повремено употребљава алкохолна пића;
- ▶ **ситуације када се догодило пијанство:** 2,5% деце имало је повремено ситуације пијанства;
- ▶ **употреба психоактивних супстанци:** марихуна за 0,6% деце за које су хранитељи рекли да су је повремено користили; остале психоактивне супстанце нису идентификоване као повремени или чести проблем;
- ▶ **самоповређивање:** 2,8% деце имало је ситуације када се повремено самоповређвало у формама сечење вена или самоударање главом о зид;
- ▶ **пренаглашено и „провоцирајуће” сексуално понашање:** овај проблем као повремени има 8,1% деце а као чести — 1,2% деце;
- ▶ **преокупираност коцкањем у кладионицима и коцкарницама:** повремен проблем има 1,2% деце, а чест 0,3% деце;
- ▶ **преокупираност интернетом, видео-игрицама или компјутером што је условило да дете запоставља своје друге обавезе у школи или кући:** ово је повремени проблем за 26,7% деце а чест за 9,3% деце.

Добијени резултат о ризичним понашањима деце на хранитељству указује да овај тип проблема у понашању није битније присутан него што га има у општој популацији деце овог узраста. Резултати имплицирају на потребу да се хранитељи едукативно подрже у суочавању са дечјом употребом савремених комуникационих технологија. Прекомерна употреба интернета или чак и интернет зависност јесу нове форме ризичних понашања.

Неки стручњаци сматрају да зависност од интернета има све карактеристике и других зависности, при чему је ова зависност нарочито блиска тзв. патолошком коцкању (Young, 1996), а то су: 1) *шолеранција* (потреба за повећањем времена које се проводи на мрежи како би се доживели ефекти задовољства); 2) *сијмшоми њовлачења* (тремор, анксиозност, потиштеност); 3) *афективни њоремећаји* (депресивност, иритабилност); 4) *ајсјиненцијална криза* (жудња и психомоторна реакција када се не користи интернет или када покушава да се „остави” његова употреба); и 5) *њоремећај социјалних огноса* (запостављање и опадање квалитета реалних животних активности — у *off-line* стварности).

Интернет носи специфичност која превазилази саму чињеницу да он „проистиче из машине”: кроз њега се граде нови друштвени односи или интеракције између људи које могу бити и позитивне али и негативне у смислу самоотуђења или сајбер насиља према другима. У данашњем времену неупућеност у компјутерску технологију и интернет може се назвати функционалном и информатичком неписменошћу. С друге стране, преминација и опседнутост виртуелном технологијом ствара једностраног, нецеловитог младог човека али и потенцијално социјално отуђену особу.

Кривична дела током смештаја у актуелној хранитељској породици. Мали број деце је током боравка у актуелној хранитељској породици учинило кривична дела: крађу је извршило 2% деце, разбојништво 1,2% а кривично дело наношења телесних повреда 1%.

VI

ХРАНИТЕЉСТВО „ОЧИМА” ДЕЦЕ

Систем хранитељства у Србији остаје нецеловито сагледан ако се у његову анализу не укључе деца која су на хранитељској заштити. Визура деце један је од „кључева” даљег унапређивања хумане мисије хранитељства. Из тог разлога, у овом истраживању смо се определили да испитамо део обележја система хранитељства посматран из перспективе деце која су смештена у хранитељске породице.

Хранитељство кроз фокус деце која се налазе у овом облику социјално и породичноправне заштите испитивано је кроз четири области: социјално-демографска обележја деце, дечја искуства хранитељства, карактер контаката деце са биолошком породицом и оцена деце о карактеру контаката са саветницима/стручним радницима центра за породични смештај и усвојење и центра за социјални рад. За потребе овог дела истраживања направљен је упитник са 26 питања затвореног типа. Деца су, према утисцима анкетара, одлично прихватила учешће у истраживању.

Основа од кога смо пошли у дефинисању истраживачких варијабли јесте једно од ретких целовитих истраживања у Србији о деци без родитељског старања које је објављено 2002. године у књизи „Деца без родитељског старања — истраживање функционисања система социјалне заштите деце без родитељског старања” (Кузмановић, Б. и сарадници, 2002). У том смислу, посебно нам је као идејни основ послужио рад из поменуте књиге под називом „Систем бриге о деци без родитељског старања — виђен очима деце”, ауторки Ане Пешикан и Иване Степановић (Пешикан, Степановић, 2002).

Пристап у овом истраживању био је да се деци понуди листа одговора на одређена питања где је требало да се одреде за само један одговор који по њима најизразитије изражава њихово искуство. Тиме смо добили сазнања о најснажнијем интензитету појединих модалитета живота деце и њихових искустава у хранитељским породицама.

VI.1. Социјално-демографска обележја деце у узорку

Истраживањем је обухваћено је 96 деце. Узорак је структурисан према месту, полу и узрасту.

Место. Узорак је обухватио децу из пет места у којима се налазе центри за породични смештај и усвојење и то: 47,9% деце у Београду, 14,6% деце из Милошевца, 13,5% деце из Ниша, 13,5% деце из Крагујевца и 10,4% деце из Ђуприје.

Пол. Полна структура узорка је следећа: 52,1% девојчица и 47,9% дечака.

Узраст детета. Узрасна структура узорка обухватила је децу од 12 до 18 година старости и изгледала је на следећи начин:

Укупан број деце	96
2000. годиште	20,9%
1998. годиште	18,9%
1996. годиште	15,7%
2001. годиште	13,6%
1999. годиште	12,6%
1997. годиште	9,5%
1995. годиште	8,4%
Укупан %	100%

Место становања хранитељске породице. Према месту становања хранитељске породице, 40,6% деце у узорку живи на селу, 34,4% у граду и 25% деце живи у приградским насељима.

Дужина боравка детета у хранитељској породици. У односу на дужину боравка у хранитељској породици узорак је имао следеће групе деце:

Укупан број деце	96
од 6 до 9 година	31,3
од 2 до 5 година	30,2
од 10 до 13 година	15,6
до 1 године	14,6
преко 14 година	8,3
Укупан %	100%

VI.2. Искуства деце из хранитељских породица

Искуства деце из хранитељских породица истраживали смо кроз 14 питања: 1) шта се деци највише допада у животу у хранитељској породици; 2) шта највише изражава оно што је хранитељска породица пружила деци; 3) како је текло прилагођавање детета на хранитељску породицу; 4) да ли и на који начин се деца кажњавају у хранитељским породицама; 5) да ли деца имају мир и свој простор у кући или стану хранитеља; 6) да ли смеју да изражавају сопствено мишљење у хранитељској породици; 7) да ли самостално располажу џепарцем; 8) ко је особа од које прво затраже помоћ када имају неку потешкоћу; 9) са ким деца највише воле да поделе осећање среће; 10) како деца оцењују односе у хранитељској породици у коју су смештена; 11) да ли неко од хранитеља има проблем због пијења алкохолних пића; 12) да ли и шта деца највише крију од својих хранитеља; 13) да ли хранитељи питају децу за мишљење када доносе одлуке које се тичу детета; 14) да ли се послови или обавезе равноправно деле у кући.

Шта се деци највише допада у хранитељској породици?

Деци се у хранитељским породицама убедљиво највише допадају љубав, нега, брига и разумевање хранитеља — то је најважнија карактеристика за 75% деце (табела 19). Ово обележје (љубав, нега...) расте као опредељење са дужином боравка деце. Чак 93% деце која су на хранитељству од 10 до 13 година бирају ово као нешто што им је најлепше у хранитељској породици. Ово је резултат околности да деца која су тек дошла у хранитељске породице су у процесу изградње односа са хранитељима и развоја емоционалних

односа па им је из тог разлога важно и нешто што нису имала у природној породици или у дому, као што су добри услови становања или добри односи у кући хранитеља. Такође, модалитет љубав-нега-брига хранитеља је битнија за девојчице него за дечаке.

Табела 19. Модалитети онога што се деци највише допада у хранитељској породици

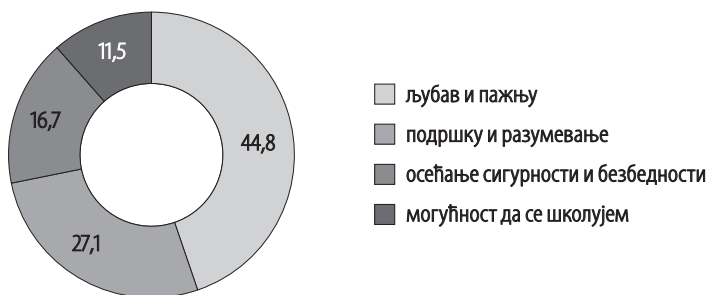
	Број	%
Љубав, нега, брига и разумевање хранитеља	70	75
Добри услови становања (соба у којој боравим, стан)	17	9,4
Место и крај где живе	4	6,3
Добри односи у кући хранитеља	2	6,3
Дружење са другом децом у хранитељској породици	3	3,1
Укупно	96	100

На другом месту, по интензитету „допадања живота” у хранитељској породици су добри услови становања (9,4%), а онда са по 6,3% место и крај где деца живе и добри односи у кући хранитеља.

Шта је највише хранитељска породица пружила деци?

Деца запажају да им је хранитељска породица највише пружила љубав и пажњу (45%), потом подршку и разумевање (27%), као и осећање сигурности 16,7% (графикон 3). Девојчице више издвајају љубав и пажњу, а дечаци подршку и разумевање као оно што им је хранитељска породица пружила. Деца која су до једне године на хранитељству на првом месту вреднују подједнако могућност да се школују и љубав и пажњу. Она деца која су дуже у хранитељској породици издвајају љубав и пажњу убедљиво на првом месту онога што им је хранитељска породица највише пружила.

Графикон 3. Модалитети онога што је хранитељска породица највише пружила деци у %

Како је текло прилагођавање детета на хранитељску породицу?

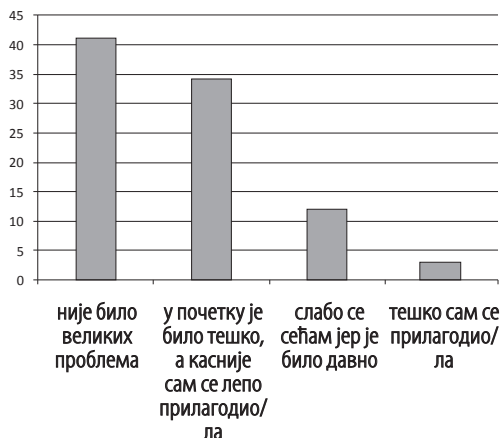
Највећи број деце или 43,8% изражава да није било великих тешкоћа код прилагођавања на хранитељску породицу (графикон 4). Затим, 36,5% деце каже да је на почетку било тешко а да су се касније лепо прилагодили. За 14,6% деце је то био „давни период” кога се не сећају па не могу да се одреде да ли им је било тешко код прилагођавања. Око 5% деце се изјаснило да им је било тешко код прилагођавања. Девојчице су битно чешће изабрале одговоре о томе да им је прилагођавање било тешко него дечаци.

Деца из Милошевца су у највећем проценту изабрала одговор да им прилагођавање није створило велике тешкоће (55% деца из овог места/села), потом из Београда (54,3%), док су овај одговор најмање „заокружила” деца из Ћуприје (20%). Милошевац је јединствена мала заједница са дугом традицијом хранитељства (од 30-тих година прошлог века), и са великим бројем сличне деце која живе у једном селу. Бити дете из хранитељске породице у овој заједници није стигма како може да буде у некој другој средини. Осим тога, многе хранитељске породице у Милошевцу имају и више

од једног детета на хранјеништву, што деци даје осећај да њихова тешка социјална прошлост није усамљен пример. Треба имати у виду да је дуга традиција хранјеништва у Милошевцу допринела томе да су и неки данашњи хранитељи одрасли у хранитељским породицама, што је вероватно додатно створило још повољнији став околине према деци на хранитељству. Поред тога, деца на породичном смештају у Милошевцу се међусобно познају (иду у исту школу), имају у Центру просторије у којима их често, разним поводима, позивају сарадници Центра и све то „помало личи” на једну велику породицу.

Одговор да су се тешко прилагодила на хранитељску породицу убедљиво су највише исказала деца која су до једне године у хранитељској породици. То је последица њиховог, још увек, свежег адаптационог периода у коме се мешају „социјална прошлост” и нова породично-социјална средина.

Графикон 4. Модалитети прилагођавања детета на хранитељску породицу у %

Да ли и на који начин се деца кажњавају у хранитељским породицама?

Према дечјим одговорима, нешто мање од половине деце на хранитељству никада није било кажњавано на било који начин — скоро 45%. Од 55% деце која су кажњавана, хранитељи су то најчешће чинили тако што су им забрањивали да користе компјутер и интернет (27%) и што су им забрањивали да излазе са друговима (близу 22%). Само 1% деце је одговорило да су га хранитељи физички тукли. Овде се ради о модалитетима онога што деца опажају као „казна”, иако део одређених забрана од стране хранитеља сигурно јесте васпитно повлачење граница у погледу коришћења слободног времена, учења и дружења деце.

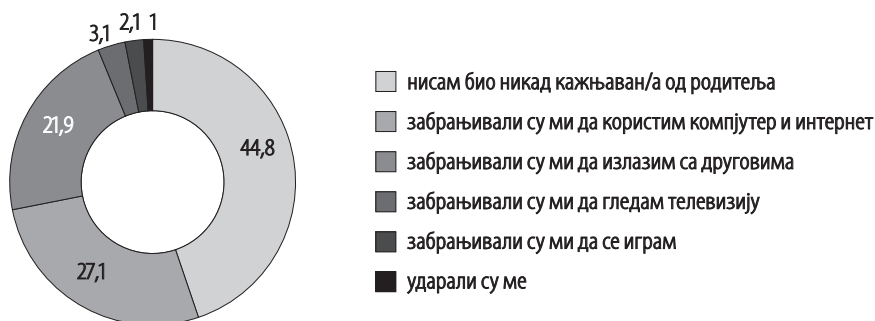
Према најчешће опаженој форми кажњавања од стране деце која се огледала у забрани коришћења компјутера и интернета, видимо да ову „казну” битно више (за око 10%) истичу дечаки него девојчице. Девојчице су више него дечаки „кажњаване” у погледу забране излазака, за око 13% више. Забрана гледања телевизије јесте „казна” која се „изрицала” само дечацима. Најмање се кажњавају деца на смештају у Милошевцу (у овом селу 71% деце никада није било кажњавано), а највише у Београду (39,9% деце је одговорило да никада није било кажњавано).

Према месту становања или типу насеља где деца живе, „казна” забране коришћења компјутера и интернета је најприсутнија у хранитељским породицама које живе у приградским насељима (45,8%), док је ова „казна” три пута мање коришћена код хранитељских породица из градске средине (15%). С друге стране, „казна” забране изласка са друговима је најчешћа у градским хранитељским породицама (24%), а најмања у приградским срединама (16%).

Кажњавање деце је знатно присутније у оним хранитељским породицама где деца запажају лошије односе у погледу честих или повремених свађа. На пример, у породицама где постоје повремене свађе између хранитеља или других укућана двоструко је више деце која су одговорила да су била

кажњавана него деца из породица где нема свађа! Вербални конфликти су значајан фактор кажњавајућег понашања хранитеља према деци.

Графикон 5. Кажњавање деце у хранитељским породицама у %

Изузетно значајан податак се добија из корелације постојања, учесталости и врста кажњавања у хранитељској породици са питањем како деца оцењују комуникацију са саветником из центра за породични смештај и усвојење (модалитети оцене комуникације: одлична, лоша, ни као добра-ни као лоша). Деца која су своју комуникацију са саветником оценила као „лошу” имају знатно чешће ситуације кажњавања од хранитеља. На пример, 33% деце која своју комуникацију са саветником оцењују као лошу, имало је искуство казне забране играња, док само 1,3% деце која своју комуникацију са саветником оцењују као одличну има искуство ове казне. У мањем обиму и све друге казне су у значајној корелацији са оценом односа детета и саветника. Могуће је да се због ређих контаката дете осећа несигурнијим и „заборављеним”. Све ово указује на потребу садржајнијег и фреквентнијег контакта између саветника и деце.

Да ли деца имају мир и свој простор у кући или стану хранитеља?

Деца у великом проценту износе утисак да увек имају мир и свој простор у кући или стану хранитеља, у скоро 95% случајева (табела 20). Само 2,1% деце се изјаснило да немају ову могућност. Овај податак указује на добре стране сврхе и функције хранитељства, а то је одрастање детета у стамбеним условима који потпомажу психосоцијални развој.

Табела 20. Оцена да ли дете има мир и свој простор у кући/стану хранитеља

	Број	%
Имам	91	94,8
Имао сам раније, али сада више немам	3	3,1
Немам	2	2,1
Укупно	96	100

Да ли деца смеју да изражавају сопствено мишљење у хранитељској породици?

Велики проценат деце или 87,5% се изјаснило да увек смеју да изразе сопствено мишљење у хранитељској породици (табела 21). Само једно дете из узорка се определило за одговор да никада не сме да изрази сопствено мишљење. Међутим, 11,5% деце одговорило је да само понекад сме да изрази сопствено мишењење. Овај одговор је у битној вези с тим како деца оцењују односе у хранитељској породици: тамо где постоје честе свађе чак 67% деце се изјаснило да само понекад сме да изрази сопствено мишљење. С квалитетом односа у хранитељској породици расте и број деце која имају право на исказивање сопствених уверења и ставова.

Табела 21. Дечје изражавање сопственог мишљења у хранитељској породици

	Број	%
Увек смем да изразим сопствено мишљење	84	87,5
Понекад смем да изразим сопствено мишљење	11	11,5
Никад не смем да изразим сопствено мишљење	1	1
Укупно	96	100

Такође, оцена односа детета са саветником високо корелира са могућношћу детета да (не)изражава сопствено мишљење у хранитељској породици. Тако, 93,3% деце која увек смеју да изразе сопствено мишљење оцењује своју комуникацију са саветником „као одличну”, док 66,7% деце која оцењују комуникацију са саветником „као лошу” имају право да изразе увек сопствено мишљење. Потом, 33,3% деце која су се изјаснила да имају лошу комуникацију са саветником само понекад сме да изрази сопствено мишљење, наспрот само 5,3% деце која имају одличну комуникацију са саветником и која су одговорила о повременом ограничавању изражавања својих уверења, што је шест пут више. Квалитет односа са саветником је у великој вези са правом детета да изражава сопствена мишљења.

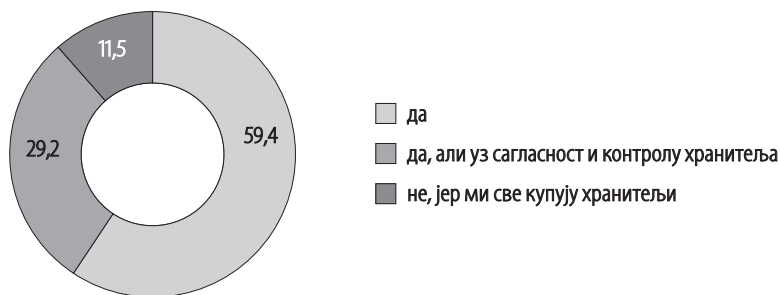
У погледу овог питања, убедљиво су најзадовољнија деца из Милошевца јер су сва испитивана (100%) заокружила одговор да увек смеју да изразе сопствено мишљење. Овај одговор су најмање заокружила деца из Ниша (76,7%). Такође, деца из Ниша (23%) и Ђуприје (20%) су највише заокружила и одговор да понекад смеју да изразе сопствено мишљење.

Да ли деца самостално располажу џепарцем?

Највећи број деце самостално располаже џепарцем, скоро 60% (графикон 6). Уз сагласност и контролу хранитеља, џепарцем располаже 29,2% деце,

док 11,5% деце не располаже самостално својим џепарцем. Деца која живе у градској средини битно мање самостално одлучују о употреби џепарца него деца у приградским насељима и на селу (за 20% мање).

Графикон 6. Самостално располагање џепарцем у %

Самосталним џепарцем значајно мање располажу деца из хранитељских породица у којима има повремених или честих вербалних конфликта него деца где нема таквих конфликта. Конфликтне породице хранитеља треба да буду посебно оснаживане од стручних радника како би се различите потребе деце на хранитељству задовољавале на што позитивнији начин и према најбољим интересима деце. Такође, деца која оцењују своју комуникацију са саветником из центра за породични смештај и усвојење као лошу у упола мањем броју случајева имају могућности да самостално располажу својим џепарцем. Ово имплицира потребу за јачањем и квалитета и учесталости комуникације са стручним радницима. Полна структура и место регионалног центра за породични смештај и усвојење нису у битној вези са тиме да ли деца самостално располажу џепарцем.

Ко је особа од које деца прво затраже помоћ када имају неку потешкоћу?

Најважнија особа за децу од које прво затраже помоћ када имају неку потешкоћу, на пример, у школи, са другом децом или када се „лоше осећају” због било чега — јесте хранитељица. Хранитељица је најважнија особа за 61,5% деце (табела 23). Иза хранитељице, битна особа у ситуацијама различитих тешкоћа јесте хранитељ — у 14,6%. У значајно мањем проценту посебно важне особе за децу су друг или другарица из школе (7,3%) и друга деца из хранитељске породице (5,2%). Ови подаци су охрабрујући јер говоре о постојању блиске емотивно-социјалне везе између хранитељице/хранитеља и деце.

Табела 23. Особе од које деца прво затраже помоћ када имају проблеме

	Број	%
Од хранитељице	59	61,5
Од хранитеља	14	14,6
Од друга или другарице из школе	7	7,3
Од деце из хранитељске породице	5	5,2
Од друга или другарице који не иду са мном у школу	4	4,2
Од родитеља	3	3,1
Од брата или сестре	2	2,1
Од наставника	1	1
Од радника Центра за социјални рад	1	1
Укупно	96	100

Међутим, према месту центра за породични смештај и усвојење постоје одређене разлике у погледу степена блискости са хранитељицом. Иако је у свим местима хранитељица на првом месту, постоје велике разлике у дис-

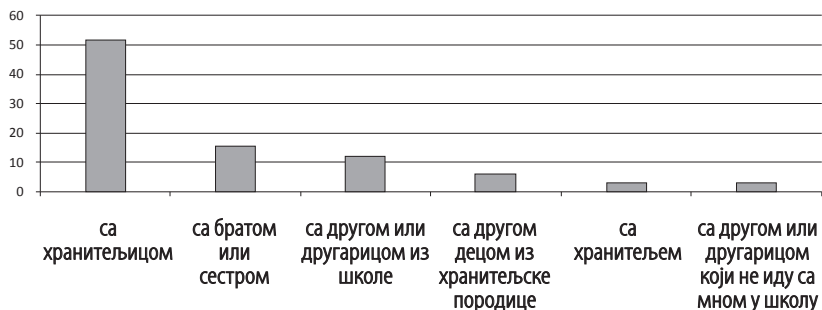
перзивности одговора деце. Хранитељица је најважнија особа за децу из Милошевца (за чак 85% деце, што је за 20% више од општег просека истраживања за ово питање), док је хранитељица за децу из Крагујевца најбитнија особа у 38,4% деце. У Крагујевцу постоји највећа дисперзија одговора на ово питање. На пример, за децу у Крагујевцу је хранитељ за 30% деце „особа од посебног поверења”, што је два до три пута више него у остала четири места где постоји регионални центар.

Хранитељица је најважнија за децу из села (74,3%), а најмање за децу из приградског насеља (50%). Значај везе са хранитељицом расте са дужином боравка деце у хранитељској породици: нпр. она је у 35% случајева најважнија особа за децу која су до 1 године на хранитељству, у 63,3% за децу која су од 6 до 9 година, и за 87,5% деце која су на хранитељству дуже од 14 година. Проток времена утиче на јачање емоционалних веза и блискости са хранитељицом. И на крају, важно је сазнање да је веза са хранитељицом јача у оним хранитељским породицама у којима нема свађа и конфликта, док је у оним хранитељским породицама где понекад или често постоје свађе, деца као битне особе за „тешке тренутке” одређују у сличном проценту и хранитеља и другове из школе и хранитељицу. Значај везе са хранитељицом опада са постојањем унутрашњих конфликта у хранитељској породици.

С ким деца највише воле да поделе осећање среће?

Деца из хранитељских породица, када су срећна, то највише воле да поделе са хранитељицом (53% деце). На другом месту (графикон 7) у лепим животним тренуцима деци су најближи брат/сестра (око 18%) и на трећем — друг/другарица из школе (13,5%).

Графикон 7. Особе са којима деца деле осећања среће у %

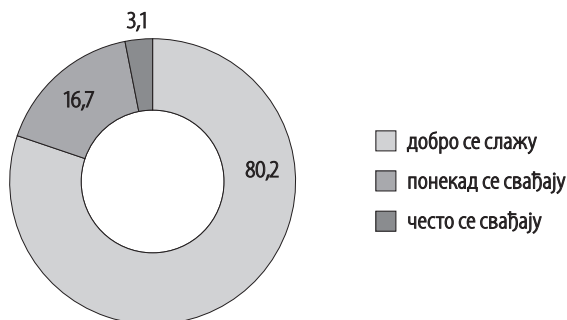
Као и код питања ко је особа са којом деца прво разговарају када имају тешкоће, и овде постоји опадање емотивне блискости са хранитељицом у ситуацијама када у хранитељској породици постоје конфликти. Поред тога, деца која комуникацију са саветником из центра за породични смештај и усвојење оцењују као лошу у нешто већој мери деле ситуације осећања среће са дуговима из школе него деца која однос са саветницима оцењују као одличан. Према регионалном центру за породични смештај и усвојење, осећања среће са хранитељицом највише деле деца из Милошевца (71%), а најмање деца из Ђуприје (20%). Овде је још занимљив налаз да се осећање среће мање дели са хранитељем (4%) него што се деца обраћају хранитељу као првој особи када имају неке проблеме (14,6% — табела 23).

Како деца оцењују односе у хранитељској породици у којој су смештена?

Деца на хранитељству оцењују у 80,2% случајева односе у хранитељској породици као оне у којима се сви добро слажу (графикон 8). Близу 17% деце указује да се укућани понекад свађају, а нешто преко 3% деце исказује да

постоје честе свађе. Женска деца у већој мери процењују хранитељске породице као повремено конфликте него мушка деца.

Графикон 8. Степен слагања у хранитељској породици у %

Односима у породици најзадовољнија су деца из Милошевца: близу 93% деце из Милошевца је одговорило да се чланови породице добро слажу. Насупрот тога, деца из Крагујевца у 69% случајева се изјашњавају да постоји добро слагање. Испитаници из Крагујевца и Ђуприје у 30% одговора изражавају став да постоје повремене свађе (што је скоро двоструко више од општег резултата одговора на ово питања), док је такве деце у Милошевцу само 7%. Ово би се могло, у основи, тумачити разликама које постоје у стилевима живота у градским и сеоским породицама.

Да ли неко од хранитеља има проблем због пијења алкохолних пића?

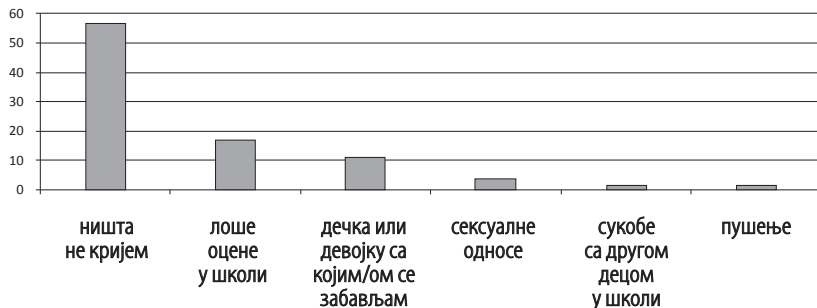
У великом проценту деца говоре да хранитељи немају проблем због пијења алкохолних пића, у скоро 95% случајева. Нешто преко 5% деце се изјаснило да проблем са пијењем алкохолних пића има само хранитељ. Међутим,

у односу на регионални центар, видимо да нема ниједан случај овог проблема у Ђуприји и Милошевцу, али у Нишу 15% деце препознаје проблеме због пијења алкохолних пића и 7,7% у Крагујевцу. Проблеми због пијења алкохолних пића повезани су са хранитељским породицама у којима има честих свађа, што је очекивани резултат.

Да ли и шта деца највише крију од својих хранитеља?

Највећи број деце на ово питање каже да ништа не крије од хранитеља и то 58,3% деце (графикон 9). Од оне деце која су одговорила да неке ситуације или догађаје крију од својих хранитеља, на првом месту то су лоше оцене у школи, што „крије” 18,8% деце. Иза тог деца „крију” дечка или девојку са којима се забављају у 11,5% случајева, а 5,2% деце „крије” сексуалне односе. По 3% деце „крије” сукобе са другом децом у школи и сопствено пушење. Иако немамо оваква истраживања из опште популације, мишљења смо на основу професионалног и личног искуства да су ови резултати блиски општој популацији деце.

Графикон 9. Догађаји и ситуације које деца крију од хранитеља у %

Према регионалном центру, деца са највећим поверењем у хранитеље су деца из Ћуприје: 90% деце из Ћуприје је одговорило да „ништа не крије од својих хранитеља”. За овај одговор (да „ништа не крију”) изјаснило се 78,5% деце из Милошевца, 61,5% из Ниша, 52,7% из Београда и 30,7% деце из Крагујевца. У односу на место становања, хранитељима најмање верују деца из приградских насеља (45,8%), а највише деца са села (66,6%).

Степен поверења према хранитељима, „природно” расте са дужином боравка детета у хранитељској породици. Поверење деце у хранитеље, такође, расте са квалитетом односа у породици хранитеља. И деца која процењују своју комуникацију са саветником центра за породични смештај и усвојење као лошију, имају 3-4 пута мање поверења у хранитеље.

Да ли хранитељи питају децу за мишљење када доносе одлуке које се тичу детета?

Деца на хранитељству исказују, у великом броју случајева (79,2%), да их хранитељи увек питају за мишљење када треба донети важне одлуке које су за њих битне. Петина деце нам је рекло да се то дешава само у неким случајевима, док је само једно дете одговорило да га хранитељи никада не питају за мишљење о важним питањима за њега.

Да ли се послови или обавезе равноправно деле у кући?

Према одговорима деце на хранитељству, не постоје битни проблеми у могућој злоупотреби кућног рада. Деца у 75% случајева износе искуство да кућне послове сви равноправно деле. Ипак, ова констатација има „малу задршку” јер 14,6% деце није могло да се определи за одговор на ово питање (графикон 10). Само 4,2% деце исказало је да раде кућне послове више него деца хранитеља.

Графикон 10. Равноправност у подели послова/обавеза у кућним пословима у %

Највиши степен равноправности у подели послова (само када се гледа одговор да сви равноправно деле послове у кући) постоји код деце која живе на селу (90%) а најмање код деце која живе у приградским насељима (50%). У граду је тај проценат 72%. Равноправност у подели послова за 11% више оцењују женска него мушка деца.

VI.3. Контакти деце са биолошком породицом и сродницима

Деца из хранитељских породица врло слично оцењују карактер контакта са биолошком породицом и рођацима (табела 24). Близу 23% деце на хранитељству нема контакте са биолошком породицом. Као непријатне, сусрете са биолошком породицом оцењује 5,2% деце.

Табела 24. Оцена сусрета са биолошком породицом и сродницима

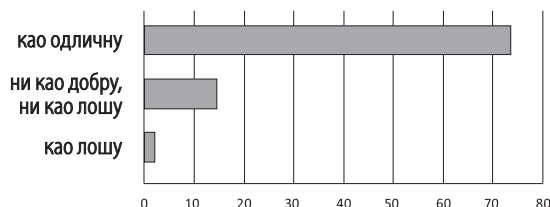
		Као пријатне сусрете	Као непријатне сусрете	Немам контакте	Не могу да се одредим	Укупно
Q20. Како би оценио/ла контакте са твојом (биолошком) породицом	број	57	5	22	12	96
	%	59,4	5,2	22,9	12,5	100%
Q21. Како би оценио/ла контакте са твојом широм породицом (рођацима)	број	53	7	21	15	96
	%	55,2	7,3	21,9	15,6	100%

Већини деце сусрети са биолошким родитељима јесу „пријатни”. Пријатност сусрета са родитељима нешто више исказују дечаки него девојчице (за 7% више). Ти сусрети су највише пријатни деци из Милошевца (за њих 71%) а најмање деци из Крагујевца (за њих 46%).

VI.4. Сусрети са стручњацима из центра за породични смештај и усвојење и центра за социјални рад

За велику већину деце сусрети са стручњацима центра за породични смештај и усвојење су оцењени као одлични, у 78% случајева (графикон 11). За непуних 19% деце ти сусрети су „осредњи”: ни као добри, ни као лоши. Само 3% деце сусрете оцењује као лоше. Деца са села у нешто већем проценту него деца из града и предграђа оцењују ту комуникацију као одличну.

Графикон 11. Оцена комуникације са саветником из центра за породични смештај

Деца имају чешће сусрете са саветницима центра за породични смештај и усвојење него са стручним радницима центра за социјални рад, што је и очекивано с обзиром на карактер деловања ове две институције у процесу хранитељства (табела 25). Висок проценат обиласка деце у текућем месецу (52,1%) и времену више од једног месеца (36,5%) је добар знак и иде у при-

лог коректном извршавању битног задатка саветника центра за породични смештај и усвојење, што је по дете, веома пожељно.

Саветници центра за породични смештај и усвојење имају обавезу обиласка и увида у начин старања о детету и да о евентуалним пропустима обавесте центар за социјални рад као орган старатељства. Стручни радник центра за социјални рад тада врши проверу навода о пропустима и посећује породицу. Када постоји сумњу да је брига о детету неадекватна, посета стручног радника центра за социјални рад може бити и ненајављена.

Половина деце је исказала да је сусрет са саветником имала у актуелном месецу. Видимо и да 6,3% деце не зна ко му је саветник. Ова ситуација је могућа само код деце нижег узраста или код деце која су актуелно смештена (која су временски кратко у актуелној породици). Ако није у питању један од ова два случаја, онда је реч о пропусту оба центра када дете не зна ко му је саветник.

Табела 25. Посете стручних радника ЦПСУ и ЦСР

		У овом месецу	Пре више од 1 месеца	Прошле године	Није долазио осим када ме је сместио	Не знам ко ми је саветник ЦПСУ/ радник ЦСР	Укупно
Q23. Када те је последњи пут посетио твој саветник из центра за породични смештај и усвојење?	број	50	35	4	1	6	96
	%	52,1	36,5	4,2	1	6,3	100%
Q24. Када те је последњи пут посетио твој стручни радник из центра за социјални рад?	број	24	34	15	8	15	96
	%	25	35,4	15,6	8,3	15,6	100%

Петина деце оцењује да са саветником ЦПСУ и стручним радником ЦСР треба да има чешћу комуникацију (табела 26).

Табела 26. Оцена учесталости сусрета деце са стручним радницима ЦПСУ и ЦСР

		Број наших сусрета ми је довољан	Волео/ла бих да се видимо чешће	Треба да се виђамо још ређе	Укупно
Q25. Да ли би волео/ла да имаш чешће сусрете са твојим саветником из центра за породични смештај?	број	66	20	10	96
	%	68,8	20,8	10,4	100%
Q26. Да ли би волео да имаш чешће сусрете са стручним радником из центра за социјални рад?	број	63	20	13	96
	%	65,6	20,8	13,5	100%

VII

ХРАНИТЕЉСТВО КРОЗ ИСКУСТВА ХРАНИТЕЉА

У трећем делу истраживања испитивали смо процес хранитељства кроз искуства, ставове и „визуру” хранитеља. Узорковано је 130 хранитеља у пет регионалних центара, при чему смо узели у обзир само несродничке породице. Узорак хранитеља је структурисан само по месту регионалног центра и он је у процентима изгледао овако:

Укупан број	130
Београд	56,9%
Милошевац	11,5%
Крагујевац	10,8%
Ђуприја	10,8%
Ниш	10%
Укупан %	100%

У овом делу истраживања испитивали смо четири области: 1) место становања и образовни статус хранитеља, 2) године искуства у хранитељству и карактер контроле дечјег депарца, 3) ставове хранитеља према врсти подршке у процесу хранитељства, 4) однос са стручним радницима центра за породични смештај и усвојење и центра за социјални рад.

VII.1. Место становања и образовни статус хранитеља

Према месту становања хранитељске породице живе у следећим местима:

Укупан број	130
На селу	46,2%
У граду	29,2%
У приградском насељу	24,6%
Укупан %	100%

Образовна структура хранитеља у Србији, према овом узорку, изгледа овако:

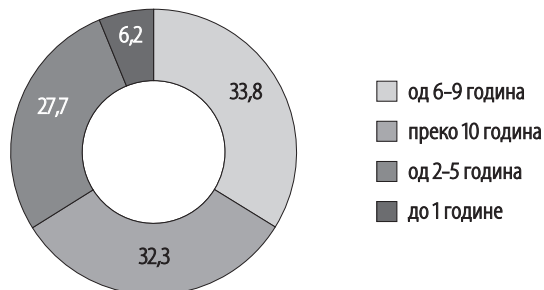
Укупан број	130
Завршена средња школа	54,6%
Завршена основна школа	30,8%
Завршена виша/висока школа	11,5%
Незавршена основна школа	3,1%
Укупан %	100%

У односу на образовну структуру опште популације у Србији, према попису из 2011. године, овај узорак хранитеља показује да их има мање са високом/вишом школом него у општој популацији (за 5%) и мање без завршене основне школе (за 10%), али их има више са завршеном средњом школом (за 6%) и завршеном основном школом (за 10%). Може се рећи да образовна структура хранитеља не одступа битно од образовне структуре опште популације у Србији.

VII.2. Године искуства у хранитељству и контрола дечјег џепарца

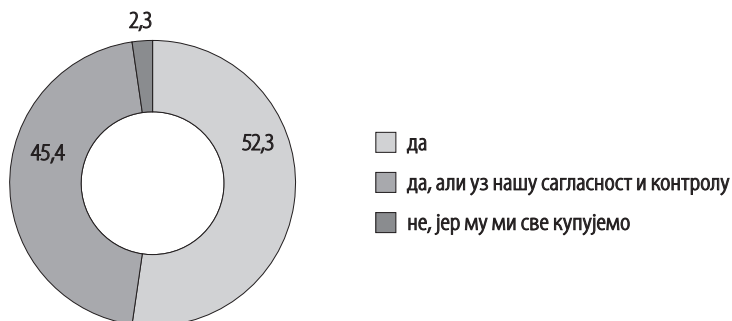
Године искуства у хранитељству. Трећина хранитеља има преко 10 година искуства у обављању ове улоге (графикон 12). У сличном, нешто већем проценту, 33,8% хранитеља има искуство у хранитељству од 6 до 9 година. Од 2 до 5 година искуства има 27,7% хранитеља. Може се констатовати да је структура хранитеља према временском искуству добра, али исто тако и да постоји проблем регрутовања нових хранитеља. Они који имају искуство до 1 године присутни су само у 6,2%.

Графикон 12. Године искуства у хранитељству

Контрола дечјег џепарца. Исто питање, ради упоређивања, поставили смо и деци и хранитељима: да ли дете самостално располаже џепарцем? Графикон 13 показује резултате одговора хранитеља.

Графикон 13. Контрола дечјег џепарца

Највећи број деце одговорио је да самостално располаже џепарцем у 60% случајева (графикон 6), док су хранитељи, нешто мање, у 52,3% случајева одговорили да деца самостално располажу џепарцем. Да џепарац користе уз сагласност и контролу хранитеља било је сагласно 29,2% деце, док је овај одговор „заокружило” 45,4% хранитеља. И док је 11,5% деце одговорило да не располаже самостално својим џепарцем јер му све купују хранитељи, овај одговор је прихватило само 2,3% хранитеља. Ове разлике могу бити последица другачијег сагледавања шта је самостална а шта контролишућа употреба џепарца између деце и хранитеља. Овде постоји и могућност да су хранитељи желели („природно”) да себе представе у „лепом светлу” у истраживању. Не треба занемарити и „уобичајене” релације адолесцент-родитељ око тога како трошити новац, које су присутне и у општој популацији (ефекат да се адолесцентној деци увек чини да „нису добили све што је битно за њих”).

VII.3. Ставови хранитеља према врсти подршке процесу хранитељства

Помоћ у васпитавању детета. Хранитељима су за стручну подршку у процесу васпитавања детета најближи саветници центра за породични смештај и усвојење и њима се најрадије обраћају у 79,2% случајева (табела 29). Иза њих као подршка за 12,3% хранитеља подршку у васпитању детета најрадије траже код стручних радника центра за социјални рад. Само један хранитељ (0,8%) је одговорио да васпитну подршку тражи у школи код психолога или педагога! Да сам(а) решава проблеме и да се не обраћа ниједној институцији изјаснило се 5,4% хранитеља. Мали проценат васпитну подршку проналази и у домовима здравља, код психолога или психијатара, 2,3%.

Према регионалном центру, саветнику центра за породични смештај и усвојење најрадије се у васпитној подршци обраћају хранитељи из Крагујевца (92,8%), а најмање хранитељи из Милошевца (46,6%). Иначе, хранитељи из Милошевца се у подједнакој мери обраћају (исти проценат) и стручним радницима центра за социјални рад и саветницима центра за породични смештај и усвојење. Када је реч о Милошевцу треба имати у виду да је то место дуго било јединствено по броју деце и хранитеља те да су сарадници центра за социјални рад често били у посети Милошевцу или у контакту са хранитељима.

Служба центра за породични смештај и усвојење у Милошевцу није новоформирана, као у другим центрима за породични смештај и усвојење, тако да постоје и дугогодишње навике у раду и препуштање већине одлука сарадницима центра за социјални рад. Већина саветника центра за породични смештај и усвојење живи у Милошевцу или ближеј околини тако да разни психолошки фактори могу утицати на опредељење хранитеља да се подједнако обраћају и сарадницима центра за социјални рад.

Табела 29. Стручњаци којима се хранитељи најрадије обраћају за помоћ у васпитавању детета

	Број	%
Саветнику центра за породични смештај	103	79,2
Раднику центра за социјални рад	16	12,3
Никоме се не обраћам од стручњака, сам(а) решавам проблем	7	5,4
Психијатру или психологу у дому здравља	3	2,3
Школском психологу или педагогу	1	0,8
Укупно	130	100

Подршка у обављању хранитељства. Од хранитеља смо тражили да нам одговоре у којој мери се слажу са пет тврдњи које се тичу стручне и институционалне подршке у обављању хранитељства (табела 30). Хранитељи исказују да им је подршка прилично равномерно потребна у свим испитиваним подручјима. Ипак, највише изражавају потребу за новчаном помоћи и, у нешто мањем проценту, потребу за подршком код учења и васпитавања детета. Најмање им је потребна подршка око здравствене неге и решавања психичких проблема детета. Социјални аспекти подршке хранитељству (материјални, васпитни, образовни) значајно су битнији од здравствених и психолошких аспеката подршке у одвијању хранитељства.

Табела 30. Ставови хранитеља о врстама подршке у обављању хранитељства

		У потпуности се слажем	Делимично се слажем	Не слажем се	Укупно
Потребна ми је додатна помоћ у васпитавању детета	број	39	48	43	130
	%	30	36,9	33,1	100%
Потребна ми је додатна помоћ у подршци детету при учењу и савладању градива	број	39	49	42	130
	%	30	37,7	32,3	100%
Потребна ми је додатна новчана помоћ	број	38	56	36	130
	%	29,2	43,1	27,7	100%
Потребна ми је помоћ у решавању психичких проблема детета	број	33	32	65	130
	%	25,4	24,6	50	100%
Потребна ми је подршка око медицинске неге и здравља детета	број	33	24	73	130
	%	25,4	18,5	56,2	100%

VII.4. Однос са стручним радницима центра за породични смештај и усвојење и центра за социјални рад

Стручна подршка у решавању проблема са дететом. Хранитељи високо позитивно оцењују однос саветника центра за породични смештај и усвојење према решавању њихових хранитељских проблема (табела 31). Близу 95% хранитеља се изјаснило да им стручњаци ове институције увек излазе у сусрет када им се обраде.

С друге стране, хранитељи у знатно мањем проценту исказују задовољство подршком стручних радника центра за социјални рад. Тако, 13% хранитеља је рекло да је само делимично задовољно, а 11,5% да је незадовољно како им стручни радници центра за социјални рад излазе у сусрет у решавању различитих проблема са дететом.

Ови резултати се могу протумачити актуелним периодом транзиције преношења обавеза и дела овлашћења (осим можда у Милошевцу), с обзиром на релативно кратко време од оснивања центара за породични смештај и усвојење (посебно у Крагујевцу, Ђуприји и Нишу). Такође, постоји и недовољна регулисаност ове области у подзаконским актима. Могуће је и да центри за социјални рад пребацују обавезу на саветнике центра за породични смештај и усвојење, па отуда постоје и њихове чешће стручне интервенције.

Табела 31. Однос стручних радника према хранитељима у решавању проблема око детета

		Да, увек када се обратим	Делимично ми излазе у сусрет	Недовољно ми излазе у сусрет	Укупно
Q10. Да ли стручњаци центра за породични смештај излазе у сусрет у решавању ваших проблема са дететом?	број	123	6	1	130
	%	94,6	4,6	0,8	100%
Q11. Да ли стручњаци центра за социјални рад излазе у сусрет у решавању ваших проблема са дететом?	број	98	17	15	130
	%	75,4	13,1	11,5	100%

Кућне посете стручних радника. Одговори хранитеља указују да се кућне посете саветника центра за породични смештај и усвојење углавном дешавају једном месечно, што је исказало 88,5% испитаника (табела 32). Насупрот овоме, посете стручних радника центра за социјални рад су битно ређе. Чак 12,3% хранитеља нам је рекло да се стручњаци центра за социјални рад „уопште не интересују”, док је 20% хранитеља изјавило да их они не посећују већ се интересују само телефоном. Непуних 27% хранитеља је имало искуство да их из центра за социјални рад посећују једном месечно. Разлоге овоме треба тражити у системско институционалној позицији стручних радника центра за социјални рад у односу на саветнике центра за породични смештај и усвојење, новом начину рада (вођење случаја), дисперзивности и обиму посла.

Табела 32. Посете стручних радника ЦПСУ и ЦСР

		Једном месечно	Једном у три месеца	Једном годишње	Не посећују, већ се интересују телефоном	Не интересују се уопште	Укупно
Q12. Колико често вас посећује саветник из центра за породични смештај и усвојење	број	115	12	1	2	0	130
	%	88,5	9,2	0,8	1,5	0	100%
Q13. Колико често вас посећује стручни радник из центра за социјални рад?	број	35	21	32	26	16	130
	%	26,9	16,2	24,6	20	12,3	100%

Обука за хранитеље центра за породични смештај и усвојење. Нај-
већи број хранитеља се изјаснио да обуке за хранитеље редовно постоје
(90%) и 82,3% хранитеља је присуствовало овим едукацијама (табела 33).

Табела 33. Обука за хранитеље

	Број	%
Да, присуствовао/ла сам	107	82,3
Да, нисам присуствовао/ла	10	7,7
Није	7	5,4
Не знам	6	4,6
Укупно	130	100

VIII

СТАТИСТИЧКИ ПРЕГЛЕД РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА

1. Највећи број деце на хранитељству похађа редовну основну школу (42,9%), потом редовну средњу школу (40,4%), у специјалну основну школу иде 8,7%, а у средњу специјалну школу 5,6%.
2. У граду живи 31,4% деце на хранитељству, у приградском насељу 18,3% и на селу 50,3% деце.
3. Највећи број деце на хранитељству нема сметње у интелектуалном развоју, нешто преко 81%. Са лако интелектуалном ометеношћу је 13%, са умереном 4,3% и са тежом интелектуалном ометеношћу у хранитељским породицама живи 1,6% деце. Према дужини трајања хранитељства број деце са лако интелектуалном ометеношћу расте са дужином хранитељске заштите.
4. Око 10% деце на хранитељству има дијагнозу хроничне органске болести.
5. Процент од 15% деце на хранитељству има дијагнозу психијатријске болести. Психијатријска болест је двоструко више испољена код дечака (20%) него код девојчица (10%).
6. Пре смештаја у актуелну хранитељску породицу, највећи број деце је живео у биолошким породицама (53,4%), потом у дому за смештај деце и младих (24,8%), и у другој хранитељској породици (14,9%).

7. Највећи број деце на је хранитељству од 2 до 5 година (40,1%) и од 6 до 9 година (33,9%). Од 10 до 13 година је 11,8%, до 1 године 8,4% а најмање је деце са преко 14 година која бораве у хранитељским породицама (5,9%). Деца са најдужим „хранитељским стажом” живе у Милошевићу.
8. Најчешћи разлог издвајања деце из биолошких породица (табела 4) је неадекватно родитељско старање (57,8%). На другом месту, као доминантни разлог, налази се спреченост родитеља да врше родитељску дужност (13,4%). За око 9% деце разлог издвајања јесте потпуно или делимично лишење родитељског права.
9. Највећи број деце на хранитељству у Србији није мењало хранитељску породицу (78,6%). Нешто преко 17% је мењало хранитељску породицу једанпут (17,4%).
10. Најчешће асоцијално понашање која су деца испољавала пре актуелног хранитељства јесте скитња: у скитњи је повремено било близу 10% деце, а често 4,7%. Бежање од куће биолошких родитеља или дома као повремени испољавало 8,1%, а као као изразит проблем 6,5% деце на хранитељству. У прошњи је повремено било 5,6% деце, а често 3,7%.
11. Ниједно дете пре доласка у хранитељску породицу није било зависник од психоактивних супстанци.
12. Кривично дело крађе пре доласка у хранитељску породицу извршило је 3,4% деце, кривично дело разбојништва 3,1% и кривично дело наношења телесних повреда 1,5%.
13. Повремена жртва физичког насиља у биолошкој породици било је око 20%, а често близу 10% деце — укупно трећина деце. Психичко насиље је трпело повремено 28%, а често близу 18% деце или укупно 46% деце. Трауматична искуства сексуалног насиља има 4,3% деце. Дечаци су били изложенији чешћој фреквенцији физичког насиља него девојчице, док су у подједнакој мери били жртве психичког и физичког насиља.

14. Код 16,1% деце на хранитељству је преминуо отац и у 13,7% је преминула мајка пре него што су дошла у актуелну хранитељску породицу. За саветнике скоро код 16% деце није познато да ли им је отац преминуо и у 4% да ли је мајка преминула.
15. Око 31% деце на хранитељству у Србији су напуштени од оба родитеља, 54% су напуштени само од мајке и у 36,3% су напуштени само од оца. Саветници из центара за породични смештај и усвојење за око 16% деце нису знали одговор на питање да ли су деца напуштена од оба родитеља, у скоро 9% да ли су напуштена само од мајке и у чак 20% случајева да ли су напуштена само од оца.
16. Добијени подаци показују да је медицински дијагностиковани алкохолизам оца присутан у високих 28,6% популације деце на хранитељској заштити, а алкохолизам мајке у 7,1%. За 46% деце саветници нису имали сазнања да ли је отац детета алкохоличар, у 29,5% да ли је алкохоличарка мајка, у 37,6% да ли је отац зависник од психоактивних супстанци, и у 24,5% да ли је мајка зависник.
17. Нешто преко 20% деце на хранитељству има искуство живота са душевно оболелом мајком, док 5,6% има искуство живота са душевно оболелим оцем. Тешку хроничну органску болест има 6,5% очева и 14% мајки. За 42,2% деце остало је за саветнике непознато да ли су деца имала душевно болесног родитеља, за 29% душевно оболелу мајку, за 41,3% да ли су имали тешко органски болесног оца оца и за 28,6% остало је непознато да ли су имали мајку која је оболела од тешке хроничне органске болести.
18. У истраживаној популацији деце, 12% очева и 3,4% мајки је једном или више пута издржавало затворску казну. За саветнике овај податак остао је непознат у 27% случајева за очеве и 13,4% за мајке.

19. Најјачи интензитет проблема у психосоматском функционисању деце на хранитељству везан је за невољне покрете лица и тела или тикове: овај проблем у модалитету „често” има 3,4% деце, а у модалитету „повремено” скоро 25% деце. Тикове битно више испољавају дечаци него девојчице, за око 10%. На другом месту по учесталости налази се проблем невољног ноћног мокрења: 8,4% као повремени, а 2,2% као изразит проблем. Иза тога, са сличном учесталošћу, јесте проблем муцања, где код 1,6% деце проналазимо да је тај проблем интензиван а код 9,6% деце да је повремени. Овај налаз о броју деце која имају веома изражен проблем муцања (1,6%) указује да се популација деце на хранитељству не разликује битно од процента деце која муцају у општој популацији. Нешто преко 12% деце има повремене проблеме са кошмарним ноћним буђењем.
20. Најчешћи проблем у психолошком функционисању јесте склоност ка лагању: овај проблем као повремени има 45,7% деце, а као чест проблем 12,7% деце. Други изражени проблем у психолошком функционисању јесте исказивање љубоморе: 46% деце овај проблем испољавају повремено, а 6,5% деце често. Хранитељи снисходљивост опажају као повремену (37,6%) или чести проблем (6,2%). У значајном проценту хранитељи препознају и испољавање беса као проблем: за 38,8% деце као повремен проблем а за 4,7% деце као чест проблем. Мањи интензитет психолошких проблема постоји код деце која живе на селу, а највише код оне деце која живе у приградским насељима.
21. У интерперсоналним односима у хранитељској породици, хранитељи се, као убедљиво најизразитији проблем, опредељују за нерадо испуњавање обавеза: скоро 43% деце повремено има овај интерперсонални проблем у хранитељској породици, док 8% деце испољава овај проблем већим интензитетом као „чест”.

22. Највећи број деце на хранитељству у претходној школској години имао је добар успех (35,4%), потом су по бројности деца са врло добрим успехом (32,6%), одличан успех имало је 20,2% деце, довољан 8,4% а разред је понављало 1,9% деце. Према социјалним обележјима деце у односу на школски успех, уочљиво је да су дечаки битно слабијег успеха него девојчице.
23. Од седам испитиваних проблема у понашању у школи, као најизразитији проблем хранитељи виде немарност и непажљивост на часу: 27% деце има ово као повремен, а 9,6% деце као чест проблем. Повремено вређа и прети другим ученицима 14,6% деце, а 2,2% деце то чини често. Дружење са вршњацима који су насилни према другој деци је повремен проблем за 11,8% деце, а као чест проблем за 2,8% деце.
24. Деца на хранитељству су у школи најчешће изложена психичком насиљу или вређању и претњама од других ученика: 16,8% повремено и 3,1% често. Физичко насиље повремено доживљава 7,5% деце, док сексуално насиље у форми нежељених сексуалних порука и претњи од других ученика повремено је доживело 3,4% деце.
25. Ризична понашања: уништавање јавне/приватне имовине или вандализам: као повремен проблем 7,1% деце, као чест проблем 0,6% деце; физичка окрутност према животињама: 5% деца имало је повремено ово понашање, а 0,3% често; пушење: 6,8% деце пуши повремено, а 4% често; употреба алкохолних пића: 6,5% деце повремено употребљава алкохолна пића; пренаглашено и „провоцирајуће” сексуално понашање: овај проблем као повремени има 8,1% деце а као чести — 1,2% деце; преокупираност интернетом, видео-игрицама или компјутером што је условило да дете запоставља своје друге обавезе у школи или кући: ово је повремени проблем за 26,7% деце а чест за 9,3% деце.

26. Мали број деце је током боравка у актуелној хранитељској породици учинило кривична дела: крађу је извршило 2% деце, разбојништво 1,2%, а кривично дело наношења телесних повреда 1%.
27. Деци се у хранитељским породицама убедљиво највише допадају љубав, нега, брига и разумевање хранитеља — то је најважнија карактеристика за 75% деце. Деца запажају да им је хранитељска породица највише пружила љубав и пажњу (45%), потом подршку и разумевање (27%), као и осећање сигурности (16,7%).
28. Највећи број деце или 43,8% изражава да није било великих тешкоћа код прилагођавања на хранитељску породицу. Да је на почетку било тешко а да су се касније лепо прилагодили исказало је 36,5% деце.
29. Према дечјим одговорима, нешто мање од половине деце на хранитељству никада није било кажњавано на било који начин — скоро 45%. Од 55% деце која су у кажњавана, хранитељи су то најчешће чинили тако што су им забрањивали да користе компјутер и интернет (27%) и што су им забрањивали да излазе са друговима (близу 22%). Кажњавање деце је знатно присутније у оним хранитељским породицама где деца запажају лошије односе у погледу честих или повремених свађа. Деца која су своју комуникацију са саветником оценила као „лошу” имају знатно чешће ситуације кажњавања од стране хранитеља.
30. Деца у великом проценту износе утисак да увек имају мир и свој простор у кући или стану хранитеља, у скоро 95% случајева.
31. Велики проценат деце или 87,5% се изјаснило да увек смеју да изразе сопствено мишљење у хранитељској породици. Међутим, 11,5% деце одговорило је да само понекад сме да изрази сопствено мишљење. Са квалитетом односа у хранитељској породици расте и број деце која имају право на исказивање сопствених уверења и ставова.

32. Највећи број деце самостално располаже џепарцем, скоро 60%. Уз сагласност и контролу хранитеља, џепарцем располаже 29,2% деце, док 11,5% деце не располаже самостално својим џепарцем. Самосталним џепарцем значајно мање располажу деца из хранитељских породица у којима има повремених или честих вербалних конфликта него деца где нема таквих конфликта. Деца која оцењују своју комуникацију са саветником из центра за породични смештај и усвојење као лошу у упоредно мањем броју случајева имају могућности да самостално располажу својим џепарцем.
33. Најважнија особа за децу од које прво затраже помоћ када имају неку потешкоћу јесте хранитељица. Хранитељица је најважнија особа за 61,5% деце. Хранитељица је најважнија за децу из села (74,3%), а најмање за децу из приградског насеља (50%). Значај везе са хранитељицом расте са дужином боравка деце у хранитељској породици. Веза са хранитељицом јача у оним хранитељским породицама у којима нема свађа и конфликта.
34. Деца из хранитељских породица, када су срећна, то највише воле да поделе са хранитељицом (53% деце). На другом месту у лепим животним тренуцима деци су најближи брат/сестра (око 18%) и на трећем — друг/другарица из школе (13,5%). Постоји опадање емотивне блискости са хранитељицом у ситуацијама када у хранитељској породици постоје конфликти. Деца која комуникацију са саветником из центра за породични смештај и усвојење оцењују као лошу у нешто већој мери деле ситуације осећања среће са друговима из школе него деца која однос са саветницима оцењују као одличан.
35. Деца на хранитељству оцењују у 80,2% случајева односе у хранитељској породици као оне у којима се сви добро слажу. Близу 17% деце указује да се укућани понекад свађају, а нешто преко 3% деце исказује да постоје честе свађе.

36. У великом проценту деца говоре да хранитељи немају проблем због пијења алкохолних пића, у скоро 95% случајева. Нешто преко 5% деце се изјаснило да проблем са пијењем алкохолних пића има само хранитељ.
37. Највећи број деце каже да „ништа не крије од хранитеља” и то 58,3%. Од оне деце која су одговорила да неке ситуације или догађаје крију од својих хранитеља, на првом месту то су лоше оцене у школи, што „крије” 18,8% деце. Иза тога, деца „крију” дечка или девојку са којима се забављају у 11,5% случајева, а 5,2% деце „крије” сексуалне односе. Степен поверења према хранитељима „природно” расте са дужином боравка детета у хранитељској породици. Поверење деце у хранитеље такође расте са квалитетом односа у породици хранитеља. И деца која процењују своју комуникацију са саветником центра за породични смештај и усвојење као лошију, имају 3-4 пута мање поверења у хранитеље.
38. Близу 23% деце на хранитељству нема контакте са биолошком породицом. Као непријатне, сусрете са биолошком породицом оцењује 5,2% деце.
39. За велику већину деце сусрети са стручњацима центра за породични смештај и усвојење су оцењени као одлични, у 78% случајева. Деца имају чешће сусрете са саветницима центра за породични смештај и усвојење него са стручним радницима центра за социјални рад, што је и очекивано с обзиром на карактер деловања ове две институције у процесу хранитељства.
40. Образовна структура хранитеља не одступа битно од образовне структуре опште популације у Србији.
41. Трећина хранитеља има преко 10 година искуства у обављању ове улоге. Искуство у хранитељству од 6 до 9 година има 33,8% хранитеља. Од 2 до 5 година искуства има 27,7% хранитеља.

42. Хранитељима су за стручну подршку у процесу васпитавања детета најближи саветници центра за породични смештај и усвојење и њима се најрадије обраћају у 79,2% случајева.
43. Хранитељи исказују да им је подршка прилично равномерно потребна у свим испитиваним подручјима.
44. Хранитељи високо позитивно оцењују однос саветника центра за породични смештај и усвојење према решавању њихових хранитељских проблема.

IX

ПРЕПОРУКЕ

1. **Темељни принципи на којима треба да буде засновано хранитељство јесу:**
 - ▶ најбољи интерес детета;
 - ▶ израда етичких стандарда праксе хранитељства који се тичу и стручних радника и хранитеља;
 - ▶ континуирано унапређивање стручног социјалног рада у области хранитељства;
 - ▶ стални развој квалитета услуга и стручне подршке хранитељским породицама;
 - ▶ развој материјалних и организацијских капацитета центара за социјални рад и центара за породични смештај и усвојење;
 - ▶ стабилно и адекватно материјално финансирање хранитељских породица и деце на хранитељству.
2. На нормативном нивоу потребно је ускладити реформе система породичноправне, социјалне заштите и малолетничког правосуђа.
3. Током рада на изменама и допунама Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица у делу који се односи на васпитну меру појачаног надзора у другој породици у извршним одредбама укључити могућност подршке „другој породици” и од стране центара за породични смештај и усвојење, а у складу са Законом о социјалној заштити и пратећом подзаконском регулативом везаном за хранитељство.

4. Будући Правилник о хранитељству, поред тренутно важећих делова, треба допунити у делу прецизног прописивања додатних обука за специјализоване врсте породичног смештаја и изричито прописати врсту обавезне документације коју центар за социјални рад доставља центру за породични смештај и усвојење и рокове достављања.
5. Интензивирати даље процесе унапређења породичног смештаја у правцу развоја ургентног смештаја (нпр. деца жртве трговине), смештаја уз интензивну или додатну подршку (нпр. деца са сметњама у развоју, деца са сукобом у закону, деца са здравственим проблемима), повремени смештај (нпр. „предах” хранитељства, деца у кризним ситуацијама — деца чији су родитељи у бракоразводном спору).
6. Интензивирати додатну обуку хранитеља:
 - ▶ за посебне облике хранитељства (креирање и увођење програма обуке и подршке);
 - ▶ за припрему и подршку сусретима и одржавањима контаката детета са биолошком породицом када су они у његовом најбољем интересу, а у складу са одлуком органа старатељства или суда;
 - ▶ у сфери коришћења савремених комуникационих технологија и могућностима злоупотребе (Интернет);
7. Креирање и увођење програма обуке и подршке посебно намењих адолесцентима и деци са проблемима у понашању (ојачавање хранитеља у вештинама суочавања, превенције и контроле агресивности код адолесцената).
8. Деца на хранитељству морају бити усмерена на ресурсе локалне заједнице у циљу избегавања сваке додатне стигматизације.
9. Посебну додатну пажњу обратити на период адаптације детета у хранитељску породицу — све активности везане за подршку хранитељима и контакти саветника са дететом морају бити интензивирани.

10. Приликом смештаја деце треба изричито водити рачуна о географском пореклу детета (село, град, приградско насеље, општина — нпр. приоритет за дете из града је смештај у градску породицу са општине порекла и обрнуто).
11. Квалитативно унапредити рад саветника у хранитељској породици, а посебно установити обавезан разговор са дететом — без присуства хранитеља, водећи рачуна о зрелости, узрасту детета и месту обављања.
12. Оснажити и квалитативно унапредити подршку центара за породични смештај и усвојење биолошким родитељима деце на хранитељском смештају.
13. За 75% испитане деце љубав, нега, брига и разумевање су најважније што добијају од хранитељске породице, а за 61,5% хранитељица је особа од највећег поверења — наведено представља константу и о томе сведоче и ранија истраживања. Наведено је гаранција и темељ за развијање хранитељства за децу у ризику јер су управо ови елементи њима најнеопходнији за развој.

ПРИЛОЗИ

Прилог 1

**УПИТНИК 1 — СТРУЧНИ РАДНИЦИ
И ХРАНИТЕЉИ**

Прилог 2

УПИТНИК 2 — ДЕЦА

Прилог 3

УПИТНИК 3 — ХРАНИТЕЉИ

Прилог 4

**ЦЕНТРИ ЗА ПОРОДИЧНИ СМЕШТАЈ
И УСВОЈЕЊЕ У СРБИЈИ**

Центар за права детета

Републички завод
за социјалну заштиту

Република Србија
МИНИСТАРСТВО РАДА, ЗАПОШЉАВАЊА
И СОЦИЈАЛНЕ ПОЛИТИКЕ

ПРИЛОГ 1

УПИТНИК 1

СТРУЧНИ РАДНИЦИ И ХРАНИТЕЉИ

Q1. Центар за породични смештај и усвојење:

- 1) Београд
- 2) Ниш
- 3) Крагујевац
- 4) Ћуприја
- 5) Милошевац

Q2. Пол детета:

- 1) мушки
- 2) женски

Q3. Узраст детета:

- 1) 2001. годиште
- 2) 2000. годиште
- 3) 1999. годиште
- 4) 1998. годиште
- 5) 1997. годиште
- 6) 1996. годиште
- 7) 1995. годиште

Q4. Место становања хранитељске породице:

- 1) град
- 2) приградско насеље
- 3) село

- Q5. Да ли је дете са сметњама у интелектуалном развоју?**
- 1) не
 - 2) лака интелектуална ометеност
 - 3) умерена интелектуална ометеност
 - 4) тежа интелектуална ометеност
- Q6. Образовни статус детета:**
- 1) редовна основна школа
 - 2) специјална основна школа
 - 3) редовна средња школа
 - 4) средња специјална школа
 - 5) нешто друго, шта _____
- Q7. Да ли дете има дијагнозу хроничне органске болести?**
- 1) да
 - 2) не
 - 3) непознато
- Q8. Да ли дете има дијагнозу психијатријске болести?**
- 1) да
 - 2) не
 - 3) непознато
- Q9. У којој средини је дете живело пре смештаја у хранитељску породицу?**
- 1) биолошка породица
 - 2) усвојитељска породица
 - 3) друга хранитељска породица
 - 4) дом за смештај деце и младих
 - 5) завод за васпитање деце и младих
 - 6) здравствена установа
 - 7) улица
 - 8) остало
- Q10. Колико је дуго дете на хранитељству?**
- 1) до 1 године
 - 2) од 2 до 5 година
 - 3) од 6 до 9 година
 - 4) од 10 до 13 година
 - 5) преко 14 година

- Q11. Који је доминантни разлог издвајања детета из биолошке породице?**
- 1) родитељи умрли
 - 2) родитељи непознати
 - 3) родитељи потпуно лишени родитељског права,
 - 4) родитељи делимично лишени родитељског права
 - 5) родитељи лишени пословне способности
 - 6) родитељи спречени да врше родитељску дужност
 - 7) неадекватно родитељско старање
- Q12. Да ли је дете мењало хранитељску породицу?**
- 1) не
 - 2) да, једанпут
 - 3) да, два пута
 - 4) да, три или више пута
 - 5) непознато
- Q13. Да ли је дете било у просјачењу пре доласка у хранитељску породицу?**
- 1) није
 - 2) повремено
 - 3) често
 - 4) не могу да се одредим за одговор
- Q14. Да ли је дете било у скитњи пре доласка у хранитељску породицу?**
- 1) није
 - 2) повремено
 - 3) често
 - 4) не могу да се одредим за одговор
- Q15. Да ли је дете било у проституцији пре доласка у хранитељску породицу?**
- 1) није
 - 2) повремено
 - 3) често
 - 4) не могу да се одредим за одговор
- Q16. Да ли је дете бежало од куће биолошких родитеља или из дома пре доласка у хранитељску породицу?**
- 1) није
 - 2) повремено
 - 3) често
 - 4) не могу да се одредим за одговор

Q17. Да ли је дете користило неку од следећих психоактивних супстанци и/или дрога пре доласка у хранитељску породицу?

17. 1. Марихуана:

- 1) није
- 2) повремено
- 3) често
- 4) не могу да се одредим за одговор

17. 2. Екстази:

- 1) није
- 2) повремено
- 3) често
- 4) не могу да се одредим за одговор

17. 3. Лепак:

- 1) није
- 2) повремено
- 3) често
- 4) не могу да се одредим за одговор

17. 4. Хероин:

- 1) није
- 2) повремено
- 3) често
- 4) не могу да се одредим за одговор

17. 5. Таблете за смирење у прекомерним количинама:

- 1) није
- 2) повремено
- 3) често
- 4) не могу да се одредим за одговор

Q18. Да ли је дете учинило кривично дело крађе пре доласка у хранитељску породицу?

- 1) није
- 2) јесте једном
- 3) јесте, два и више пута
- 4) не могу да се одредим за одговор

- Q19. Да ли је дете учинило кривично дело разбојништва пре доласка у хранитељску породицу?**
- 1) није
 - 2) јесте једном
 - 3) јесте, два и више пута
 - 4) не могу да се одредим за одговор
- Q20. Да ли је дете учинило кривично дело наношења телесних повреда пре доласка у хранитељску породицу?**
- 1) није
 - 2) јесте једном
 - 3) јесте, два и више пута
 - 4) не могу да се одредим за одговор
- Q21. Да ли је дете било жртва физичког насиља у биолошкој породици или на претходном смештају?**
- 1) није
 - 2) повремено
 - 3) често
 - 4) не могу да се одредим за одговор
- Q22. Да ли је дете било жртва психичког насиља у биолошкој породици или на претходном смештају?**
- 1) није
 - 2) повремено
 - 3) често
 - 4) не могу да се одредим за одговор
- Q23. Да ли је дете било жртва сексуалног насиља у биолошкој породици или на претходном смештају?**
- 1) није
 - 2) повремено
 - 3) често
 - 4) не могу да се одредим за одговор
- Q24. Смрт оца:**
- 1) не
 - 2) да
 - 3) не могу да се одредим за одговор

- Q25. Смрт мајке:**
1) не
2) да
3) не могу да се одредим за одговор
- Q26. Остављено од оба родитеља:**
1) не
2) да
3) не могу да се одредим за одговор
- Q27. Остављено од мајке:**
1) не
2) да
3) не могу да се одредим за одговор
- Q28. Остављено од оца:**
1) не
2) да
3) не могу да се одредим за одговор
- Q29. Алкохолизам оца:**
1) не
2) да
3) не могу да се одредим за одговор
- Q30. Алкохолизам мајке:**
1) не
2) да
3) не могу да се одредим за одговор
- Q31. Душевна болест оца:**
1) не
2) да
3) не могу да се одредим за одговор
- Q32. Душевна болест мајке:**
1) не
2) да
3) не могу да се одредим за одговор

- Q33. Зависност од психоактивних супстанци оца:**
1) не
2) да
3) не могу да се одредим за одговор
- Q34. Зависност од психоактивних супстанци мајке:**
1) не
2) да
3) не могу да се одредим за одговор
- Q35. Одслужење затворске казне оца:**
1) не
2) да
3) не могу да се одредим за одговор
- Q36. Одслужење затворске казне мајке:**
1) не
2) да
3) не могу да се одредим за одговор
- Q37. Тешка хронична или органска болест оца:**
1) не
2) да
3) не могу да се одредим за одговор
- Q38. Тешка хронична или органска болест мајке:**
1) не
2) да
3) не могу да се одредим за одговор
- Q39. Да ли дете има проблем са кошмарним буђењем ноћу?**
1) нема
2) повремено
3) често
4) не могу да се одредим за одговор
- Q40. Да ли дете одбија да једе?**
1) не
2) повремено
3) често
4) не могу да се одредим за одговор

- Q41. Да ли дете има невољно ноћно мокрење?**
1) нема
2) повремено
3) често
4) не могу да се одредим за одговор
- Q42. Да ли дете испољава кратке невољне покрете лица и тела или тикове?**
1) не
2) повремено
3) често
4) не могу да се одредим за одговор
- Q43. Да ли дете муца када говори?**
1) не
2) повремено
3) често
4) не могу да се одредим за одговор
- Q44. Да ли је дете потиштено и тужно?**
1) није
2) повремено
3) често
4) не могу да се одредим за одговор
- Q45. Да ли дете испољава нападе беса?**
1) не
2) повремено
3) често
4) не могу да се одредим за одговор
- Q46. Да ли дете грицка нокте или сиса прсте?**
1) не
2) повремено
3) често
4) не могу да се одредим за одговор
- Q47. Да ли дете показује страх или уплашеност?**
1) не
2) повремено
3) често
4) не могу да се одредим за одговор

- Q48. Да ли дете исказује љубомору?**
- 1) не
 - 2) повремено
 - 3) често
 - 4) не могу да се одредим за одговор
- Q49. Да ли дете има склоност ка лагању?**
- 1) не
 - 2) повремено
 - 3) често
 - 4) не могу да се одредим за одговор
- Q50. Да ли дете има отпор према хранитељској породици?**
- 1) нема
 - 2) повремено
 - 3) често
 - 4) не могу да се одредим за одговор
- Q51. Да ли је дете претерано снисходљиво према вама („улагивање“)?**
- 1) не
 - 2) повремено
 - 3) често
 - 4) не могу да се одредим за одговор
- Q52. Да ли је дете претерано наметљиво?**
- 1) није
 - 2) повремено
 - 3) често
 - 4) не могу да се одредим за одговор
- Q53. Да ли дете нерадо испуњава обавезе у породици?**
- 1) није
 - 2) повремено
 - 3) често
 - 4) не могу да се одредим за одговор

- Q54. Да ли дете има проблем са одржавањем личне хигијене (нпр. прање зуба, купање и сл.)?**
- 1) нема
 - 2) повремено
 - 3) често
 - 4) не могу да се одредим за одговор
- Q55. Да ли се дете супротставља заједничким активностима у хранитељској породици (нпр. сређивање стана/куће, куповина и сл.)?**
- 1) не
 - 2) повремено
 - 3) често
 - 4) не могу да се одредим за одговор
- Q56. Да ли је дете претерано немирно или непажљиво на часу?**
- 1) није
 - 2) повремено
 - 3) често
 - 4) не могу да се одредим за одговор
- Q57. Да ли је дете претерано повучено или стидљиво на часу?**
- 1) није
 - 2) повремено
 - 3) често
 - 4) не могу да се одредим за одговор
- Q58. Да ли је дете изоловано у групи вршњака у школи?**
- 1) није
 - 2) повремено
 - 3) често
 - 4) не могу да се одредим за одговор
- Q59. Да ли се дете дружи са вршњацима који су често насилни према другој деци?**
- 1) не
 - 2) повремено
 - 3) често
 - 4) не могу да се одредим за одговор

- Q60. Да ли дете бежи са часова?**
1) не
2) повремено
3) често
4) не могу да се одредим за одговор
- Q61. Да ли дете вређа и прети другим ученицима?**
1) не
2) повремено
3) често
4) не могу да се одредим за одговор
- Q62. Да ли дете испољава физичко насиље према другим ученицима?**
1) не
2) повремено
3) често
4) не могу да се одредим за одговор
- Q63. Да ли је дете жртва вређања и претњи од стране других ученика?**
1) није
2) повремено
3) често
4) не могу да се одредим за одговор
- Q64. Да ли је дете жртва физичког насиља од стране других ученика?**
1) није
2) повремено
3) често
4) не могу да се одредим за одговор
- Q65. Да ли је дете жртва нежељених сексуалних порука и претњи од стране других ученика?**
1) није
2) повремено
3) често
4) не могу да се одредим за одговор

- Q66. Какав је био успех детета у претходној школској години?**
- 1) одличан
 - 2) врло добар
 - 3) добар
 - 4) довољан
 - 5) понављао разред
- Q67. Да ли је дете понављало разред откако је на хранитељству?**
- 1) није
 - 2) јесте једном
 - 3) јесте два или више пута
 - 4) не могу да се одредим за одговор
- Q68. Да ли дете има обичај да носи са собом предмете који могу повредити друге (нож, метална шипка, итд)?**
- 1) не
 - 2) повремено
 - 3) често
 - 4) не могу да се одредим за одговор
- Q69. Да ли је било ситуација у којима је дете уништавало јавну или приватну имовину (нпр. писало по зидовима, разбијало прозор, оштећивало школске клупе и јавни превоз и слично) од када је код вас?**
- 1) не
 - 2) повремено
 - 3) често
 - 4) не могу да се одредим за одговор
- Q70. Да ли је дете другима упућивало нежељене поруке и претње са сексуалним садржајем од када је код вас?**
- 1) не
 - 2) повремено
 - 3) често
 - 4) не могу да се одредим за одговор
- Q71. Да ли је дете физички окрутно према животињама?**
- 1) не
 - 2) повремено
 - 3) често
 - 4) не могу да се одредим за одговор

Q72. Да ли дете пуши од када је код вас?

- 1) не
- 2) повремено
- 3) често
- 4) не могу да се одредим за одговор

Q73. Да ли дете употребљава алкохолна пића од када је код вас?

- 1) не
- 2) повремено
- 3) често
- 4) не могу да се одредим за одговор

Q74. Да ли дете има ситуације пијанства од када је код вас?

- 1) не
- 2) повремено
- 3) често
- 4) не могу да се одредим за одговор

Q75. Да ли је дете користило неку од следећих психоактивних супстанци или дрога од када је код вас?

75.1. Марихуана:

- 1) није
- 2) повремено
- 3) често
- 4) не могу да се одредим за одговор

75.2. Екстази:

- 1) није
- 2) повремено
- 3) често
- 4) не могу да се одредим за одговор

75.3. Лепак:

- 1) није
- 2) повремено
- 3) често
- 4) не могу да се одредим за одговор

75.4. Хероин:

- 1) није
- 2) повремено
- 3) често
- 4) не могу да се одредим за одговор

75.5. Таблете за смирење у прекомерним количинама:

- 1) није
- 2) повремено
- 3) често
- 4) не могу да се одредим за одговор

Q76. Да ли се дете самоповређивало (нпр. сечење вена, самоударање главом о зид и сл.) од када је код вас?

- 1) није
- 2) повремено
- 3) често
- 4) не могу да се одредим за одговор

Q77. Да ли дете има пренаглашено и „провоцирајуће“ сексуално понашање (нпр. у облачењу, ставовима, односу према супротном полу и сл.) од када је код вас?

- 1) не
- 2) повремено
- 3) често
- 4) не могу да се одредим за одговор

Q78. Да ли је дете преокупирано коцкањем у кладионицима и коцкарницама и има сукобе са вама због тога?

- 1) не
- 2) повремено
- 3) често
- 4) не могу да се одредим за одговор

Q79. Да ли дете толико временски користи компјутер, видео-игрице или интернет да због тога запоставља своје друге обавезе (у школи, кући)?

- 1) не
- 2) повремено
- 3) често
- 4) не могу да се одредим за одговор

Q80. Да ли је дете учинило кривично дело крађе од када је код вас?

- 1) није
- 2) јесте једном
- 3) јесте, два и више пута
- 4) немам одговор

Q81. Да ли је дете учинило кривично дело разбојништва од када је код вас?

- 1) није
- 2) јесте једном
- 3) јесте, два и више пута
- 4) не могу да се одредим за одговор

Q82. Да ли је дете учинило кривично дело наношења телесних повреда од када је код вас?

- 1) није
- 2) јесте једном
- 3) јесте, два и више пута
- 4) не могу да се одредим за одговор

Q83. Да ли дете има још неке проблеме и сметње у понашању који нису обухваћени овим питањима? Наведите које:

Захваљујемо на сарадњи!

Центар за права детета

Републички завод
за социјалну заштиту

Република Србија
МИНИСТАРСТВО РАДА, ЗАПОШЉАВАЊА
И СОЦИЈАЛНЕ ПОЛИТИКЕ

ПРИЛОГ 2

УПИТНИК 2

ДЕЦА

Здраво!

Пре свега да ти се захвалимо што си дошао/ла да нам помогнеш у овом истраживању. Овим истраживањем желимо да сазнамо како ти видиш твоје окружење, како се осећаш, ко ти је близак када ти је и лепо и тешко. Кроз твоје одговоре и одговоре твојих другара желимо да помогнемо деци да у хранитељским породицама живе лепше и срећније. Молимо те да уз помоћ нашег сарадника-анкетара пажљиво прочиташ свако питање и да искрено одговараш. Овде нема тачних и нетачних одговора, нити треба одговарати како мислиш да би одговарала већина људи! Битно нам је искључиво твоје мишљење. На свако питање треба да нам даш само један од понуђених одговора. Упитник је анониман и не га треба потписивати. Твоје име неће нигде бити написано! Твоје одговоре неће нико видети, ни твоји хранитељи, нити стручни радници! Упитник ће одмах по завршетку попуњавања бити пред тобом затворен у коверат и печатиран. Прикупљени подаци ће бити искоришћени искључиво у научне и практичне сврхе везане за унапређење хранитељства. Истраживање је део пројекта „Место за мене“ који спроводи Центар за права детета у сарадњи са Републичким заводом за социјалну заштиту и уз финансијску подршку Министарства рада, запошљавања и социјалне политике Републике Србије.

Q1. Центар за породични смештај и усвојење:

- 1) Београд
- 2) Ниш
- 3) Крагујевац
- 4) Ђуприја
- 5) Милошевац

Q2. Пол детета

- 1) мушки
- 2) женски

- Q3. Узраст детета:**
- 1) 2001. годиште
 - 2) 2000. годиште
 - 3) 1999. годиште
 - 4) 1998. годиште
 - 5) 1997. годиште
 - 6) 1996. годиште
 - 7) 1995. годиште
- Q4. Место становања хранитељске породице:**
- 1) град
 - 2) приградско насеље
 - 3) село
- Q5. Колико дуго си у хранитељској породици?**
- 1) до 1 године
 - 2) од 2 до 5 година
 - 3) од 6 до 9 година
 - 4) од 10 до 13 година
 - 5) преко 14 година
- Q6. Заокружи један од понуђених одговора за који мислиш да највише изражава оно што ти се допада у хранитељској породици:**
- 1) љубав, нега, брига и разумевање мог хранитеља
 - 2) место и крај где живим
 - 3) дружење са другом децом у хранитељској породици
 - 4) добри односи у кући хранитеља
 - 5) добри услови становања (соба у којој боравим, стан)
 - 6) ништа ми се не допада
- Q7. Заокружи један од понуђених одговора за који мислиш да највише изражава оно што ти је хранитељска породица пружила:**
- 1) љубав и пажњу
 - 2) подршку и разумевање
 - 3) смештај
 - 4) осећање сигурности и безбедности
 - 5) храну
 - 6) могућност да се школујем
 - 7) ништа ми није пружила

- Q8. Како си се прилагођавао/ла на боравак у хранитељској породици. Заокружи једну од понуђених тврдњи.**
- 1) није било великих проблема
 - 2) у почетку је било тешко, а касније сам се лепо прилагодио/ла
 - 3) тешко сам се прилагодио/ла
 - 4) слабо се сећам јер је било давно
- Q9. На који начин си био/ла кажњаван/на у хранитељској породици? Заокружи један од понуђених одговора.**
- 1) нисам био никад кажњаван/а од хранитеља
 - 2) забрањивали су ми да излазим са друговима
 - 3) ударали су ме
 - 4) забрањивали су ми да се играм
 - 5) забрањивали су ми да гледам телевизију
 - 6) забрањивали су ми да користим компјутер и интернет
 - 7) укидали су ми џепарац
- Q10. Да ли увек када зажелиш имаш мир у свом простору у кући или стану хранитеља?**
- 1) имам
 - 2) немам
 - 3) имао сам раније, али сада више немам
- Q11. Да ли смеш да изразиш сопствено мишљење у хранитељској породици?**
- 1) увек смем да изразим сопствено мишљење
 - 2) понекад смем да изразим сопствено мишљење
 - 3) никад не смем да изразим сопствено мишљење
- Q12. Да ли самостално располагаеш џепарцем?**
- 1) да
 - 2) не, јер ми све купују хранитељи
 - 3) да, али уз сагласност и контролу хранитеља
- Q13. Заокружи особу од које прво затражиш помоћ када имаш неку потешкоћу (на пример, у школи, са другом децом или се лоше осећаш због било чега):**
- 1) од хранитељице
 - 2) од хранитеља
 - 3) од родитеља

- 4) од сродника (шира породица)
- 5) од брата или сестре
- 6) од деце из хранитељске породице
- 7) од друга или другарице из школе
- 8) од друга или другарице који не иду са мном у школу
- 9) од наставника
- 10) од школског психолога или педагога
- 11) од саветника из центра за породични смештај и усвојење
- 12) од радника центра за социјални рад

Q14. Са ким највише волиш да поделиш осећање среће? Заокружи једну особу од понуђених.

- 1) са хранитељицом
- 2) са хранитељем
- 3) са братом или сестром
- 4) са другом децом из хранитељске породице
- 5) са другом или другарицом из школе
- 6) са другом или другарицом који не иду са мном у школу
- 7) са наставником
- 8) са школским психологом или педагогом
- 9) са саветником из центра за породични смештај и усвојење
- 10) са радником центра за социјални рад

Q15. Како би оценио односе у хранитељској породици у коју си смештен?

- 1) добро се слажу
- 2) понекад се свађају
- 3) често се свађају
- 4) било је догађаја физичког ударања између хранитеља

Q16. Да ли неко од твојих хранитеља има некада проблем због пијења алкохолних пића?

- 1) немају проблем због пијења алкохолних пића
- 2) има хранитељ
- 3) има хранитељица
- 4) имају и хранитељ и хранитељица

Q17. Шта највише кријеш од твојих хранитеља. Заокружи један одговор.

- 1) ништа не кријем
- 2) дечка или девојку са којим/којом се забављам
- 3) сексуалне односе
- 4) лоше оцене у школи
- 5) сукобе са другом децом у школи
- 6) пушење
- 7) изласке

Q18. Да ли те хранитељи питају за мишљење када доносе одлуку која се тиче само тебе?

- 1) увек
- 2) само у неким случајевима
- 3) никада

Q19. Да ли мислиш да се послови (обавезе) равноправно деле у кући?

- 1) да, сви равноправно радимо
- 2) не, ја радим више него деца хранитеља
- 3) не, деца хранитеља више раде него ја
- 4) не могу да се одредим за одговор

Q20. Како би оценио/ла контакте са твојом (биолошком) породицом:

- 1) као пријатне сусрете
- 2) као непријатне сусрете
- 3) немам контакте
- 4) не могу да се одредим

Q21. Како би оценио/ла контакте са твојом широм породицом (рођацима):

- 1) као пријатне сусрете
- 2) као непријатне сусрете
- 3) немам контакте
- 4) не могу да се одредим

Q22. Како оцењујеш комуникацију саветника из центра за породични смештај и усвојење са тобом:

- 1) као одличну
- 2) ни као добру, ни као лошу
- 3) као лошу

Q23. Када те је последњи пут посетио твој саветник из центра за породични смештај и усвојење?

- 1) у овом месецу
- 2) пре више од 1 месеца
- 3) прошле године
- 4) није долазио осим када ме је сместио
- 5) не знам ко ми је саветник

Q24. Када те је последњи пут посетио твој стручни радник из центра за социјални рад?

- 1) у овом месецу
- 2) пре више од 1 месеца
- 3) прошле године
- 4) није долазио осим када ме је сместио
- 5) не знам ко ме прати од радника центра за социјални рад

Q25. Да ли би волео/ла да имаш чешће сусрете са твојим саветником из центра за породични смештај и усвојење?

- 1) број наших сусрета ми је довољан
- 2) волео/ла бих да се видимо чешће
- 3) треба да се виђамо још ређе

Q26. Да ли би волео/ла да имаш чешће сусрете са стручним радником из центра за социјални рад?

- 1) број наших сусрета ми је довољан
- 2) волео/ла бих да се видимо чешће
- 3) треба да се виђамо још ређе

Захваљујемо ти на сарадњи!

Центар за права детета

Републички завод
за социјалну заштиту

Република Србија
МИНИСТАРСТВО РАДА, ЗАПОШЉАВАЊА
И СОЦИЈАЛНЕ ПОЛИТИКЕ

ПРИЛОГ 3

УПИТНИК 3 ХРАНИТЕЉИ

Поштовани хранитељу, овим истраживањем желимо да сазнамо изазове са којима се суочавате у обављању одговорне функције хранитеља. Питања која следе служе нам да видимо на који начин да унапредимо Ваш положај као хранитеља и друштвену и стручну подршку овој Вашој улози.

Ваше име и име детета су строго чувана тајна носилаца истраживања и њих нећемо користити у објављивању резултата ни на који начин. Молимо Вас да уз помоћ нашег сарадника-анкетара пажљиво прочитате свако питање и да искрено одговарате. Овде нема тачних и нетачних одговора, нити треба одговарати како мислите да би одговарала већина људи! Битно нам је искључиво Ваше мишљење. Упитник не треба потписивати, нити на њему уписивати Ваше име или име детета. Ми Вам гарантујемо да ће прикупљени подаци бити искоришћени искључиво у научне и у практичне сврхе везане за унапређење хранитељства.

Истраживање је део пројекта „Место за мене“ који спроводи Центар за права детета из Београда у сарадњи са Републичким заводом за социјалну заштиту и уз финансијску подршку Министарства рада, запошљавања и социјалне политике Републике Србије.

Q1. Центар за породични смештај и усвојење:

- 1) Београд
- 2) Ниш
- 3) Крагујевац
- 4) Ћуприја
- 5) Милошевац

Q2. Пол детета

- 1) мушки
- 2) женски

- Q3. Место становања хранитељске породице:**
- 1) град
 - 2) приградско насеље
 - 3) село
- Q4. Образовни статус хранитеља:**
- 1) незавршена основна школа
 - 2) завршена основна школа
 - 3) завршена средња школа
 - 4) завршена виша/висока школа
- Q5. Колико година имате искуства у хранитељству?**
- 1) до 1 године
 - 2) 2-5
 - 3) 6-9
 - 4) преко 10 година
- Q6. Колико година је дете на хранитељству код вас?**
- 1) до 1 године
 - 2) од 2 до 5 година
 - 3) од 6 до 9 година
 - 4) од 10 до 13 година
 - 5) преко 14 година
- Q7. Да ли је дете са сметњама у интелектуалном развоју?**
- 1) није
 - 2) лака интелектуална ометеност
 - 3) умерена интелектуална ометеност
 - 4) тежа интелектуална ометеност
- Q8. Кома се најрадије обраћате за помоћ у васпитавању детета које је код вас на хранитељству?**
- 1) никоме се не обраћам од стручњака, сам(а) решавам проблем
 - 2) школском психологу или педагогу
 - 3) саветнику центра за породични смештај и усвојење
 - 4) раднику центра за социјални рад
 - 5) психијатру или психологу у дому здравља
 - 6) другим хранитељима

- Q9. Заокружите степен слагања са следећим тврдњама које се тичу подршке у обављању хранитељства:**
- 9.1. Потребна ми је додатна помоћ у васпитавању детета.
1) у потпуности се слажем 2) делимично се слажем 3) не слажем се
- 9.2. Потребна ми је додатна помоћ у подршци детету при учењу и савладању градива.
1) у потпуности се слажем 2) делимично се слажем 3) не слажем се
- 9.3. Потребна ми је додатна новчана помоћ.
1) у потпуности се слажем 2) делимично се слажем 3) не слажем се
- 9.4. Потребна ми је помоћ у решавању психичких проблема детета.
1) у потпуности се слажем 2) делимично се слажем 3) не слажем се
- 9.5. Потребна ми је подршка око медицинске неге и здравља детета.
1) у потпуности се слажем 2) делимично се слажем 3) не слажем се
- Q10. Да ли стручњаци центра за породични смештај и усвојење излазе у сусрет у решавању ваших проблема са дететом:**
- 1) Да, увек када се обратим
2) Делимично ми излазе у сусрет
3) Недовољно ми излазе у сусрет
- Q11. Да ли стручњаци центра за социјални рад излазе у сусрет у решавању ваших проблема са дететом?**
- 1) Да, увек када се обратим
2) Делимично ми излазе у сусрет
3) Недовољно ми излазе у сусрет
- Q12. Колико често вас посећује саветник из центра за породични смештај и усвојење?**
- 1) једном месечно
2) једном у три месеца
3) једном годишње
4) не посећују, већ се интересују телефоном
5) не интересују се уопште
- Q13. Колико често вас посећује стручни радник из центра за социјални рад?**
- 1) једном месечно
2) једном у три месеца
3) једном годишње
4) не посећују, већ се интересују телефоном
5) не интересују се уопште

Q14. Да ли је центар за породични смештај и усвојење у току ове и прошле године организовао обуку за вас и друге хранитеље?

- 1) да, присуствовао/ла сам
- 2) да, нисам присуствовао/ла
- 3) није
- 4) не знам

Q15. Да ли дете самостално располаже џепарцем?

- 1) да
- 2) не, јер му ми све купујемо
- 3) да, али уз нашу сагласност и контролу

Захваљујемо Вам на сарадњи!

Центри за породични смештај и усвојење у Србији

Центар за породични смештај и усвојење Београд основан је Одлуком о оснивању центра („Службени гласник РС” број 58/2008) са улогом да организује и непосредно врши смештај деце и омладине без родитељског старања и деце ометене породичним приликама, деце ометене у развоју и деце са поремећајем понашања у хранитељске породице, да врши увид у рад и пружа стручну помоћ хранитељским породицама којима су деца поверена на хранитељство. Центар координира рад и пружа стручну помоћ центрима за социјални рад у обављању послова хранитељства (до формирања центара за породични смештај и усвојење у другим регионима), организује едукације стручних радника, води базу података о породичном смештају, врши анализе и истраживања резултата заштите деце применом хранитељства као мере заштите и организује активности за промоцију, развој и унапређење хранитељства.

Центар за породични смештај и усвојење „Рада Младеновић-Булић, Црна” Милошевац, основан је 1931. године. Установа је основана као „дечја колонија” чији је основни задатак био здравствена заштита деце без родитељског старања. Од 1963. године установа ради као центар за породични смештај деце, а до доношења новог нормативног оквира делатност Центра се одвијала на основу Одлуке о мрежи установа социјалне заштите за смештај корисника из 2008. године („Службени гласник РС”, бр. 51/08 од 12.5.2008. године).

Центар за породични смештај и усвојење Крагујевац је основан одлуком Владе Републике Србије од 26.5.2011. године („Службени гласник РС”, бр. 37/11). Делатност Центра је дефинисана Законом о социјалној заштити, Одлуком о мрежи установа социјалне заштите и Правилником о хранитељству. Центар је формиран за територију пет управних округа: Шумадијски, Моравички, Рашки, Расински и Златиборски. Регистрација установе извршена је у Привредном суду у Крагујевцу 11.7.2011. године. Запослени у Центру су потписали уговоре о раду 1.9.2011. године, када је и отпочео рад установе.

Регионални Центар за породични смештај и усвојење Ћуприја основан је одлуком Владе Републике Србије од 26. маја 2011. године („Службени гласник РС”, бр. 37/11) чија је делатност ближе дефинисана Законом о социјалној заштити („Службени гласник РС”, бр. 24/11), Правилником о хранитељству („Службени гласник РС”, бр. 36/08), Одлуком о мрежи установа социјалне заштите за смештај корисника („Службени гласник РС”, бр. 98/2010). ЦПСУ Ћуприја је Одлуком Владе Републике Србије основан за подручје Поморавског, Борског и Зајечарског управног округа, а Уредбом о мрежи установа социјалне заштите ЦПСУ Ћуприја је придодат и Браничевски управни округ. ЦПСУ је основан за подручја три (односно четири) управна округа као део процеса трансформација установа социјалне заштите (домова за децу без родитељског старања) на овим окрузима, а полазећи од постигнутих резултата у претходном периоду, броју хранитељских породица и броју корисника на породичном смештају. ЦПСУ Ћуприја је уписан у регистар код Трговинског суда у Крагујевцу 6.7.2011. године, а са радом је званично отпочео 1.9.2011. године у наменски адаптираном и технички опремљеном простору Дома за децу при ЦСР Ћуприја.

Центар за породични смештај и усвојење Ниш је основан одлуком Владе Републике Србије 26. маја 2011. године („Службени гласник РС”, бр. 37/11). Делатност Центра дефинисана је Правилником о хранитељству („Службени гласник РС”, бр. 36/08), Одлуком о мрежи установа социјалне заштите за смештај корисника („Службени гласник РС”, бр. 98/2010) и Законом о социјалној заштити („Службени гласник РС”, бр. 24/11). Центар је формиран за територију Нишавског, Топличког, Пиротског, Јабланичког и Пчињског округа. Званично, Центар је регистрован 13.7.2011. године одлуком Привредног суда бр. ФИ 167/201. Центар је отпочео са радом 7.12.2011. године.

Литература

Научне/стручне књиге и научни часописи

Хаџовић, Љ., Текић В., Грујић Д., Иванишевић, Љ. (2009). **Сигурним кораком до хранитељства — приручник за хранитеље**. Београд: Центар за породични смештај деце и омладине.

Југовић, А. (2004). Ризична понашања омладине. У С. Михајловић Млади **загубљени у транзицији**, стр. 177-203. Београд: Центар за проучавање алтернатива.

Југовић, А. (2013). Ризична понашања деце и малолетника школског узраста. У А. Гавриловић, А. Југовић, Љ. Лепир, **Социјални рад у школи**, стр. 149-176. Бања Лука: Факултет политичких наука.

Кузмановић, Б. и сарадници (2002). **Деца без родитељског старања — истраживање функционисања система социјалне заштите деце без родитељског старања**. Београд: Save the Children и Институт за психологију.

Миловановић, М., Крговић, Т. (1998). **Подручја социјалног рада**. Београд: Удружење стручних радника социјалне заштите Републике Србије.

Пешикан, А., Степановић, И. (2002). „Систем бриге о деци без родитељског старања — виђен очима деце”. У Кузмановић, Б. и сарадници, **Деца без родитељског старања — истраживање функционисања система социјалне заштите деце без родитељског старања**, стр. 277-334. Београд: Save the Children и Институт за психологију.

Селимовић, Ј. (2008). **Нове хранитељске породице — водич за процену са стандардним инструментима**. Сарајево: USAID и Save the Children UK.

Јоунг, К. (1996). Internet addiction: the emergence of the new clinical disorder. *CyberPsychology and Behavior*, 1 (3), pp. 237-244.

Видановић, И. (2006). **Речник социјалног рада**. Београд: ауторско издање.

Видановић, И., Колар, Д. (2008). **Ментална хигијена**. Београд: ауторско издање.

Вучковић-Шаховић, Н. (2000). **Права детета и међународно право**. Београд: Југословенски центар за права детета.

Закони и правилници

Породични закон („Службени гласник РС”, број 18/05);

Закон о социјалној заштити („Службени гласник РС”, бр. 24/2011

Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица („Службени гласник РС”, број 85/05).

Правилник о хранитељству („Службени гласник РС”, број 36/08);

Правилник о организацији, нормативима и стандардима рада центра за социјални рад („Службени гласник РС”, број 59/08);

Одлука о мрежи установа социјалне заштите за смештај корисника („Службени гласник РС”, број 51/08);

Одлука о оснивању Центра за породични смештај („Службени гласник РС”, број 58/08);

Правилник о хранитељству („Службени гласник РС”, број 36/08);

Интернет страница

Синтетизовани извештај о раду центара за породични смештај и усвојење деце и омладине за 2012. годину:

<http://www.zavodsz.gov.rs/PDF/izvestajoradu2013/Izvestaj%20o%20radu%20CPSU%202012.%20FIN.pdf>, посећено 11.12.2013. године.

Изводи из рецензија

У традицији нашег народа, хранитељство, односно породични смештај, један је од најстаријих и најзначајнијих облика помоћи деци која су, стицајем животних околности, за краће или дуже време, а нека и трајно, остала без одговарајуће родитељске бриге. Током протеклих деценија урађене су различите студије којима је потврђена предност породичног смештаја над институционалном или домском заштитом. Овим истраживањем, по први пут, обухваћена су и деца којима је пружена прилика да слободно искажу своја запажања и непосредна позитивна, али и негативна искуства, као и да дају своје сугестије и предлоге.

То је на веома пластичан начин обрађено у поглављу шест које се бави хранитељством „Очима деце” али и у другим поглављима, посебно у оним који се односе на анализу понашања деце и њихових тешкоћа у контактима са институцијама социјалне заштите из средина из којих потичу. Истраживање је реализовано на високо професионалном нивоу и оно ће имати утицај, не само на будућа истраживања, већ и на праксу, како у односу на хранитељске породице, децу, ставове локалне заједнице али и на институције социјалне заштите, посебно на особе које су директно „задужене” за континуирано праћење деце и бригу о њиховом будућем животу.

Проф. др Иван Видановић,
редовни професор Факултета политичких наука
Универзитета у Београду, у пензији

У спровођењу истраживања беспрекорно је примењена научна методологија у којој се уочавају одређени елементи који су подигли ниво квалитета истраживања са методолошког и општег становишта. То су: увођење деце на хранитељству у узорак за испитивање, оригинални инструменти (упитници) за испитивање сваког субзорка, интерпретација добијених резултата на начин који допире дубље од манифестног садржаја, повезујући све спознато и идентификујући питања и проблеме који захтевају даља и дубља проучавања.

Аутори монографије „Место за мене — деца на хранитељству у Србији” подсетили су на постојање дуге традиције хранитељства у нашој земљи, уважили

су досадашња истраживања, истакли успехе у реформи социјалне заштите у овом сегменту, осветлили бројне аспекте везане за децу на хранитељству, идентификовали питања која треба дубље проучавати, понудили бројне закључке и на основу њих препоруке свим актерима хранитељства.

Проф. др Ана Гавриловић,
редовни професор Факултета политичких наука
у Бања Луци, у пензији

Аутори су на методолошки релевантан начин пришли истраживању хранитељства са главним фокусом да утврде ширину проблема у понашању и функционисању деце на хранитељству. У истраживању је коришћен оригинални инструмент-упитник, који је базиран на дефинисаним циљевима истраживања, научним искуствима аутора и другим валидираним инструментима за испитивање проблема у понашању, што монографији даје посебну вредност. Упитник даје могућност компарације проблема у понашању код деце из рањивих група са општом популацијом деце. Монографија је писана одличним научним и стручним стилем са логичко-методолошки утемељеним научним тумачењима добијених резултата истраживања.

Резултати истраживања показују и добре стране хумане мисије хранитељства али и присутне недоречености у институционалној организацији хранитељства. Аутори монографије су резултате истраживања тумачили стављајући их у контекст друштвених, политичких и институционалних промена транзиционог друштва Србије што овој монографији даје посебан квалитет. Сагласно добијеним резултатима истраживања аутори су на крају студије дали релевантне предлоге мера за унапређење система хранитељске заштите у Србији. Посебно бих истакао интенцију аутора да резултате до којих су дошли у истраживању искористе као основ за развој примене кривичне санкције појачан надзор у другој породици која у Србији није заживела.

Проф. др Зоран Илић,
редовни професор Факултета за специјалну едукацију
и рехабилитацију Универзитета у Београду

О ауторима

Проф. др Александар Југовић (1971) завршио је (1994) Факултет политичких наука Универзитета у Београду, на студијској групи за социјалну политику и социјални рад. Добио је диплому Универзитета за студента генерације. Магистрирао је (2001) и докторирао (2004) на Факултету политичких наука у Београду. На Дефектолошком факултету, сада Факултету за специјалну едукацију и рехабилитацију Универзитета у Београду, запослен је од 1998. године где је прешао пут од асистента до ванредног професора (2009). Предаје предмете Социјална патологија, Медији и девијације и Социологија маргиналних група. Наставу држи и на мастер и докторским студијама. Као гостујући професор предаје на Факултету политичких наука Универзитета у Бања Луци на студијском програму социјалног рада.

Бави се теоријом, феноменологијом и медиологијом друштвених девијација и социјално рањивих група, као и областима теорије и праксе социјалне политике и социјалног рада. До сада има преко 100 објављених библиографских јединица у научним и стручним публикацијама домаћег и међународног значаја, међу којима су ауторске научне монографије, радови у часописима са ССЦИ листе и уређивања научних публикација. Стални је рецензент више научних часописа из земље и иностранства, а међу њима и часописа са ССЦИ листе и домаћих часописа међународног и водећег националног значаја.

Руководилац је Одељења (шеф катедре) за превенцију и третман поремећаја понашања на Факултету за специјалну едукацију и рехабилитацију. Сарадник је Института за криминолошка и социолошка истраживања из Београда. Члан је више међународних и домаћих струковних организација. Био је члан радне групе за израду полазног оквира националне стратегије превенције криминала. Члан је редакција научних часописа *Социјална мисао* и *Социјална политика* из Београда. Секретар је Националног савета за оживљавање задужбинарства у Србији. Писао је више стручних колумни за дневне листове *Блиц* и *Политика*.

Љубомир Пејаковић рођен 1944. године. Дипломирао на Филозофском факултету — смер психологија — у Београду 1967. године. Члан Мреже истраживача социјалних прилика.

Од децембра 1967. до новембра 1975. године радио као психолог у Заводу за школовање и рехабилитацију лица са поремећајима слуха и говора у Котору, Црна Гора.

Од новембра 1975. до новембра 1986. године предавао на Педагошкој академији у Сремској Митровици, у звању предавача више школе, предмете: педагошку и развојну психологију.

Од новембра 1986. до децембра 1992. године био је директор Центра за социјални рад општине Земун, а од децембра 1992. директор Градског центра за социјални рад — Београд.

Од јануара 2000. до 2012. године обављао је послове директора НВО Центар за права детета, помоћника министра рада запошљавања и социјалне политике, специјалног саветника министра рада и социјалне политике.

Аутор је више стручних чланака и приручника из различитих области образовања и социјалне политике.

Учествовао је у више истраживачких пројеката као сарадник УНИЦЕФ-а, УНДП-а, Save the Children и других међународних организација.

Др Ивана Стевановић рођена је 1968. године у Зајечару где је завршила основну и средњу школу. Дипломирала је на Правном факултету Универзитета у Београду 1991. године. На истом факултету је и магистрирала са темом: *Специфичности кривичног поступка према малолетницима у односу на оштри*. Докторску дисертацију: *Кривичноправна заштитна малолетних лица*, одбранила је на Правном факултету Универзитета у Београду 2008. године.

Ивана Стевановић запослена је у Институту за криминолошка и социолошка истраживања у Београду у звању научног сарадника. Чланица је Управног одбора Виктимолошког друштва Србије од његовог оснивања 1997. године; 2008. године изабрана је за председницу Центра за права детета, а 2009. године постала је чланица Савета за праћење и унапређење рада органа кривичног поступка и извршења кривичних санкција према малолетницима.

Др Ивана Стевановић је стални експерт консултант за област права детета Организације за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС), Мисије у Београду, ангажовани експерт консултант Уницеф канцеларије у Србији, Црној Гори и Босни и Херцеговини и стручни сарадник Правосудне академије (некада Правосудног центра за обуку и стручно усавршавање) у креирању и реализацији програма везаних за обуку представника система малолетничког правосуђа у Републици Србији (2005/2013).

Ивана Стевановић била је чланица Савета часописа *Темига* од 2009. до 2012. године, чланица Редакције часописа *Темига* у периоду 1999-2008/2012-. Тренутно је и чланица редакције научног часописа *Ревизија за криминологију и кривично право*, 2012. Као представница Института за криминолошка и социолошка истраживања и Центра за права детета учествовала је на бројним домаћим и међународним скуповима. Аутор је и коаутор бројних научних радова.

CIP – Каталогизација у публикацији Народна библиотека Србије, Београд
364.65-058.862(497.11) / 159.922.7-058.862(497.11) / 316.356.2-058.856(497.11)
Југовић, Александар, 1971- / Место за мене : деца на хранитељству у Србији / Александар Југовић, Љубомир Пејаковић, Ивана Стевановић. – Београд : Центар за права детета, 2013 (Београд : Игам). – 151 стр. : илустр. 20 cm / Тираж 300. – О ауторима: стр. 149-151. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Библиографија: стр. 145-146. **ISBN 978-86-83109-59-3**
а) Хранитељска породица – Психолошки аспект – Србија б) Деца без родитељског старања – Социјална заштита – Србија **COBISS.SR-ID 203724300**

места замены

